

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

A historical painting of Ivan Mazepa, a Cossack hetman, sitting at a desk and reading an open book. He is dressed in traditional Cossack attire, including a fur-trimmed coat and a tall hat. On his desk are various objects: a large clock, a sword, a helmet, a quill pen, a small cup, and an orange fruit. The background features a landscape with a tree and a horse.

Правда про походження Українців

Машина часу професора Тищенка

У цьому числі *Тиждень* дозволяє собі експеримент: ми публікуємо не популярну статтю про якісні дослідження, не спрощений репортаж про наукові пошуки, навіть не інтерв'ю з ученим, а безпосередньо наукову працю (розширену доповідь на міжнародній конференції), практично не адаптовану під масового читача. Щоправда, її автор так само не зовсім пересічна постать. З мовознавцем Костянтином Миколайовичем Тищенком, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наш читач уже знайомий: розмову з ним було надруковано в № 8 за цей рік, звіти про його публічні лекції в Кінотеатрі «Е» можна знайти на сайті видання.

Причина такої «нестандартної» видавничої поведінки – не лише бажання засвідчити свою шану видатному співвітчизникові, який сам, схоже, цілком байдужий до зовнішніх ознак визнання. Річ у предметі наукового інтересу: йдеться про спробу завдяки досягненню суміжних наук зазирнути в прайсторію нашої країни, хай би якими, на перший погляд, парадоксальними (для когось навіть скандальними) здавалися знайдені факти й висновки, що з них випливають. Звісно, для результату такої якості потрібне відповідне оброшення, яким владіють одиниці. Професор Тищенко в професійному середовищі відомий кількома незаперечними досягненнями. Вже є одне десятиліття він викладає студентам філологам основи мовознавства. Висновки вченого-систематизатора знайшли відображення в його праці «Метатеорія мовознавства», яку хтось із колег влучно назвав «періодичним законом» для лінгвістики. Він є засновником першого у світі Лінгвістичного навчального музею, в стінах якого відвідувачі мають змогу на власному досвіді відчути, як окремі мовні явища становуть частиною загального світоглядного контексту. Нарешті, Костянтин Миколайович – невтомний практик: на природне запитання, яке неминуче рано чи пізно ставить дилетант, а саме: скількома мовами владіє професор, він відповідає цитатою з академіка Кримського: «Пам'ятаю, щось там... шість, але не можу згадати, чи то вісімдесят шість, чи то дев'яносто шість...»

Вивчення різних мов, часом, як для нас, екзотичних, – не предмет дивакуватого колекціонування, а безпосередній інструментарій дослідника. Адже багато років Костянтин Тищенко відшуковує й систематизує сліди прадавніх етномовних контактів на теренах України. Ці сліди залишилися головним чином не в словнику і не в письмових пам'ятках, іхній невичерпний ресурс – топоніміка, себто назви населених пунктів, річок, озер, пагорбів, урочищ тощо. Століттями й навіть тисячоліттями вони можуть залишатися забутими й неусвідомленими, місцеві мешканці постугою змінюють їх, пристосовуючи під своє розуміння, і тільки наявність відповідної «матчастини» (інакше кажучи, знання мов, а також закономірностей їхньої трансформації) допоможе віднайти запозичення від кельтів, арабів, гунів, готів, скіфів, данців, тобто всіх народів і племен, які проходили чи залишилися певний час на цій території.

Наукові висновки не залежать від ідеологічної кон'юнктури, тому вони можуть однаково розчарувати як полум'яних патріотів, так і симпатиків утраченої імперії. На жаль, не може Україна претендувати на роль міфічної Аратти, «колиски людської цивілізації». Так само не годиться українці на роль «молодшого брата» в якійсь уявній східнослов'янській спільноті, це звичайна політична фікція – ми хіба що кузени, а якщо вже йдеться про найближчих родичів, то варто шукати їх серед балканських народів. Ми не старші й не молодші за інших, хіба що мало про це знаємо. Водночас виявляється, що немає взагалі у світі «чистих» народів, будь-яка нація є продуктом взаємодії різних етносів, кожен із яких залишив в зоні контакту свої відбитки в мові, культурі й... генах!

Так, саме тепер практичні успхи молекулярної генетики вже уможливлюють – і навіть передбачають – «перехресну» перевірку історичних та лінгвістичних даних. На перетин цих наукових дисциплін народжується найбільш несподіване, найбільш авангардне знання, яке виявляється співзвучним сучасному світові. Коли стикаєшся з тим знанням, це може провокувати як культурний пессимізм (навіщо ж докладати зусиль, якщо навіть епохальні катастрофи так безнадійно стираються з колективної свідомості народів?), так і, навпаки, оптимізм: людство, виявляється, має достатній інструментарій, щоби повернути собі історичну пам'ять. Для цього, зокрема, є гуманітарна наука. Потрібні лише суспільні запит, мотивація й певна кількість достатньо кваліфікованих, достатньо талановитих і достатньо відданіх культурних героїв. Тим більше треба віддавати належне кожному з них. Вважаюмо, що ця публікація є виявом такого прагнення.

Юрій Макаров

Гени, мова

1. У-ГАПЛОГРУПИ

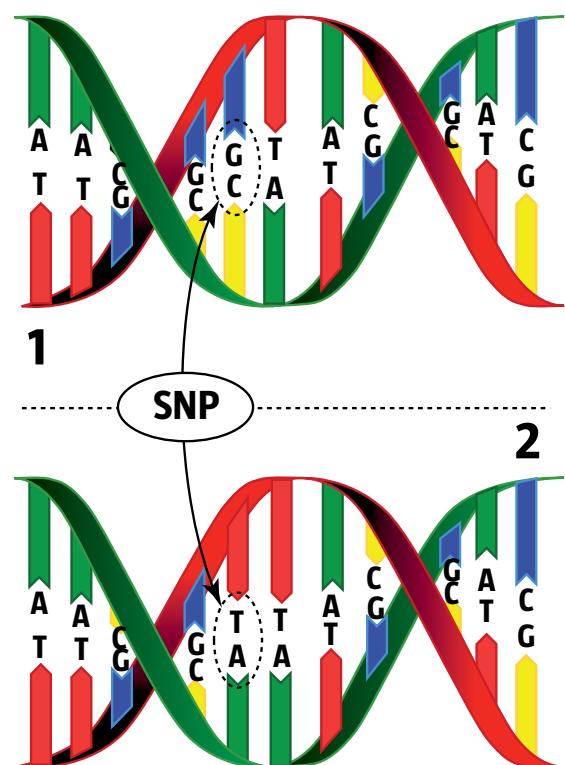
Автор:
Костянтин
Тищенко

ЩО ТАКЕ У-ХРОМОСОМНІ ГАПЛОГРУПИ

Немислимі раніше умови для біологічної перевірки історичних гіпотез створив розвиток генетики. На зміну періоду інтуїтивних висновків про схожість облич людей різних племен і народів, на зміну найвній (хоча й архітотичний) краніометрії XIX ст., на зміну класичної теорії «основних генетичних компонентів» Л. Каваллі-Сфорца прийшов метод гаплогруп – У-хромосомних маркерів, спільних для певної групи людей – нащадків одного предка.

Що це за метод? У дослідженнях з молекулярної еволюції гаплогрупу (з гр. 'ατλούς «один, простий») називають групу людей, які мають одного предка з однією спільною мутацією (**Рис. 1**). Елементарно простий генетичний тест визначає належність індивіда до певної гапло-

Рис. 1
Гаплогрупа –
група людей,
які мають
одного предка
з однією
спільною
мутацією

а, Україна

групи людей. Гаплогрупи сформувалися у глибокій давнині десятки тисяч років тому. Людські Y-хромосомні гаплогрупи названі латинськими літерами від А до Т (отже, у світі близько 20), менші підрозділи позначені цифрами й малими латинськими літерами напр.: R1b (атлантична Y-гаплогрупа), R1a (каспійська Y-гаплогрупа).

У людській генетиці вивчають переважно Y-хромосомні і мітохондріальні гаплогрупи, причому обидва ці типи їх придатні для визначення історії переміщення генетичних популяцій (історичних груп населення). Y-хромосома (Y-ДНК) передається лише по батьківській лінії (від батька до сина), а мітохондріальна ДНК (mtДНК) – по материнській лінії (від матері як до синів, так і до дочок). Ці два типи ДНК ніколи не рекомбінуються, тобто змінюються лише внаслідок випадкової мутації в кожному поколінні [en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup].

Усі чоловіки, які мають хромосому з певною мутацією M_n, є прямими нащадками по чоловічій лінії того предка, який першим мав цю мутацію. Перший чоловік з новою випадковою мутацією M_{n+1} також є нащадком того предка, але водночас він стає предком усіх чоловіків наступних поколінь, які матимуть його мутацію M_{n+1}. З ланцюжків таких мутацій утворюються молекулярні гілки.

ВІД АДАМА

Y-хромосомним Адамом називають чоловіка, який є хронологічно найближчим до нас предком по чоловічій лінії усіх нині живих людей. Поруч подано список великих Y-хромосомних гаплогруп разом з географічними районами їхнього поширення до початку європейської колонізації XVI ст. В дужках – визначальні для них мутації (**пор. схему 2**). До дев'яти Y-гаплогруп, з яких складаються українці, вказано приблизні відсотки людей з цим Y-гаплотипом (жирні цифри зліва), а у дужках – номер і назву нарису на дальших сторінках журналу.

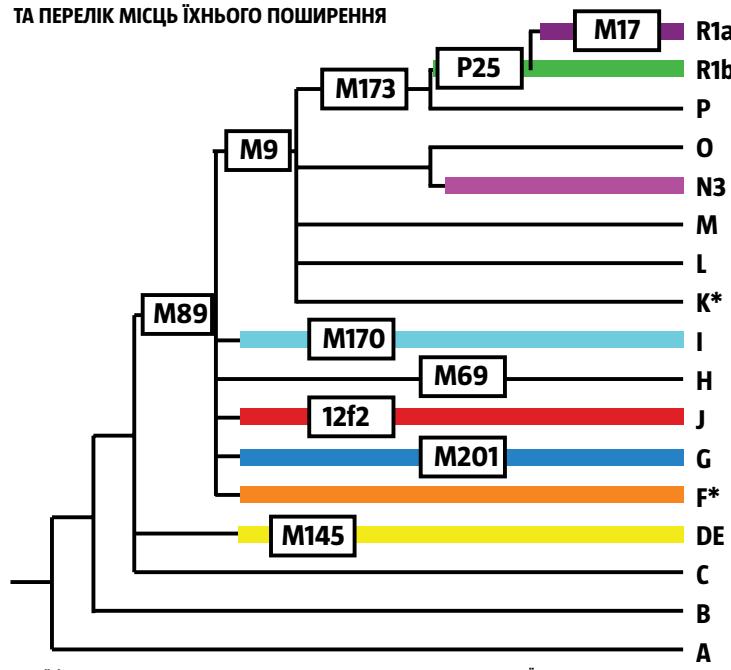
АФРИКАНСЬКИЙ ПОЧАТОК МАНДРІВКИ

Як видно зі студій хромосоми Y, сучасні люди виникли у підсахарській Африці, а потім близько 50 тисяч років до н.е. колонізували Євразію, розселившись спершу по її узбережжю (**рис. 3**). Найдавніше сформовані гаплогрупи А і В поширені тільки у підсахарській Африці або у афроамериканців – нащадків вивезених звідти

СПРОЩЕНА СХЕМА Y-ХРОМОСОМНИХ ГАПЛОГРУП ЛЮДСТВА

ТА ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ЇХНЬОГО ПОШIРЕННЯ

Рис. 2

Y-ХРОМОСОМНІ ГАПЛОГРУПИ ЛЮДСТВА ТА ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ЇХНЬОГО ПОШIРЕННЯ

Найдавніші групи без мутації M168:

- Гаплогрупа А (M91) – Африка, зокрема койсанці, ефіопи, нілоти.
- Гаплогрупа В (M60) – Африка, зокрема пігмеї і хадзаце.

Групи з мутацією M168 (сталася бл. 50 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа С (M130) – Океанія, Пн., Сх. Азія, Пн. Америка; трапляється в Індії.
- Гаплогрупи YAP+:

• Гаплогрупа DE (M1, M145, M203):

- Гаплогрупа D (M174) – Тібет, Японія, Андаманські о-ви.

■ Гаплогрупа Е (M96):

- Гаплогрупа E1b1a (V38) – Зах. Африка /відома раніше як Е3а/.

- Гаплогрупа E1b1b (M215) – Сх. і Пн. Африка, Бл. Схід, Середземномор'я,

Балкані /раніше Е3в/

(нарис 7. Маври).

Групи з мутацією M89 (сталася бл. 45 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа F (P14, M213) – Пд. Індія, Шрі Ланка, Китай, Корея.

- Гаплогрупа G (M201) – наявна в багатьох етнічних групах Євразії, звичайно у невеликій пропорції: Кавказ, Іран, Анатолія, Греція, Італія, Тіроль, Чехія; дуже рідко у Пн. Європі.

■ Гаплогрупа G2 – основна підргупа групи С у Європі

(нарис 6. Еламці. Кавказці).

- Гаплогрупа H (M67) – Індія, Шрі Ланка, Непал; рідко в Пакистані, Ірані, Ц. Азії, Аравії.

Групи з мутацією L15, L16 (сталася бл. 42 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа IJK (L15, L16):

◦ Гаплогрупа IJ (S2, S22):

- Гаплогрупа I (M170, P19, M258) – поширені у Європі, зрідка на Бл. Сході та очевидно відсутній дейнде

(нарис 5. Балканці).

- Гаплогрупа I1 (M253, M307, P30, P40) – Пн. Європа.

- Гаплогрупа I2 (S31) – Ц. і Пд.-сх. Європа, Сардинія.

■ Гаплогрупа J (M304) – Бл. Схід, Туреччина, Кавказ, Греція, Балкани,

- Сх. Європа, Пн. і Пн.-Сх. Африка

(нарис 6. Еламці. Кавказці).

- Гаплогрупа J* – Сокотра, зрідка у Пакистані, Омані, Греції, Чехії, Балкані,

серед тюркських народів.

- Гаплогрупа J1 (M267) – переважно семітські народи, також бл. Схід, Ефіопія, Пн. Африка, Дагестан.

- Гаплогрупа J2 (M172) – Зах. Ц., Пд. Азія, Пд. Європа, Пн. Африка.

Групи з мутацією M9 (сталася бл. 40 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа K:

◦ Гаплогрупа LT (L298/P326):

- Гаплогрупа L (M11, M20, M22, M61, M185, M295) – Пд., Пд.-зах., Ц. Азія, Середземномор'я.

■ Гаплогрупа T (M70, M184/USP9Y+3178, M193, M272) – Пн. Африка, Африканський Ріг, Пд. і Пд.-зах. Азія, Середземномор'я /раніше відома як K2/

(згадана у **нарис 7. Маври**).

Групи з мутацією M26:

- Гаплогрупа M (P256) – Нова Гвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.

■ Гаплогрупа NO (M214):

- Гаплогрупа N (M231) – крайня північ Євразії, особливо серед уральських

народів (**нарис 4. Фіни. Гуни**).

- Гаплогрупа O (M175) – Ц., Сх., Пд.-сх., Пд. Азія, Тихий Океан.

■ Гаплогрупа P (M45, 92R7, M74/N12) (мутація M45 стала бл. 35 тис. до нашої ери):

(нарис 4. Фіни. Гуни).

■ Гаплогрупа R (M207, P36):

- Гаплогрупа R1a (M17) – Ц., Пд. Азія, Ц., Пн., Сх. Європа (**нарис 2. Скіфи**).

- Гаплогрупа R1b (M343) – Європа, Кавказ, Ц., Пд. Азія, Ц., Пн. Африка (**нарис 3. Кельти**).

- Гаплогрупа S (M230, P202, P204) – Нова Гвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.

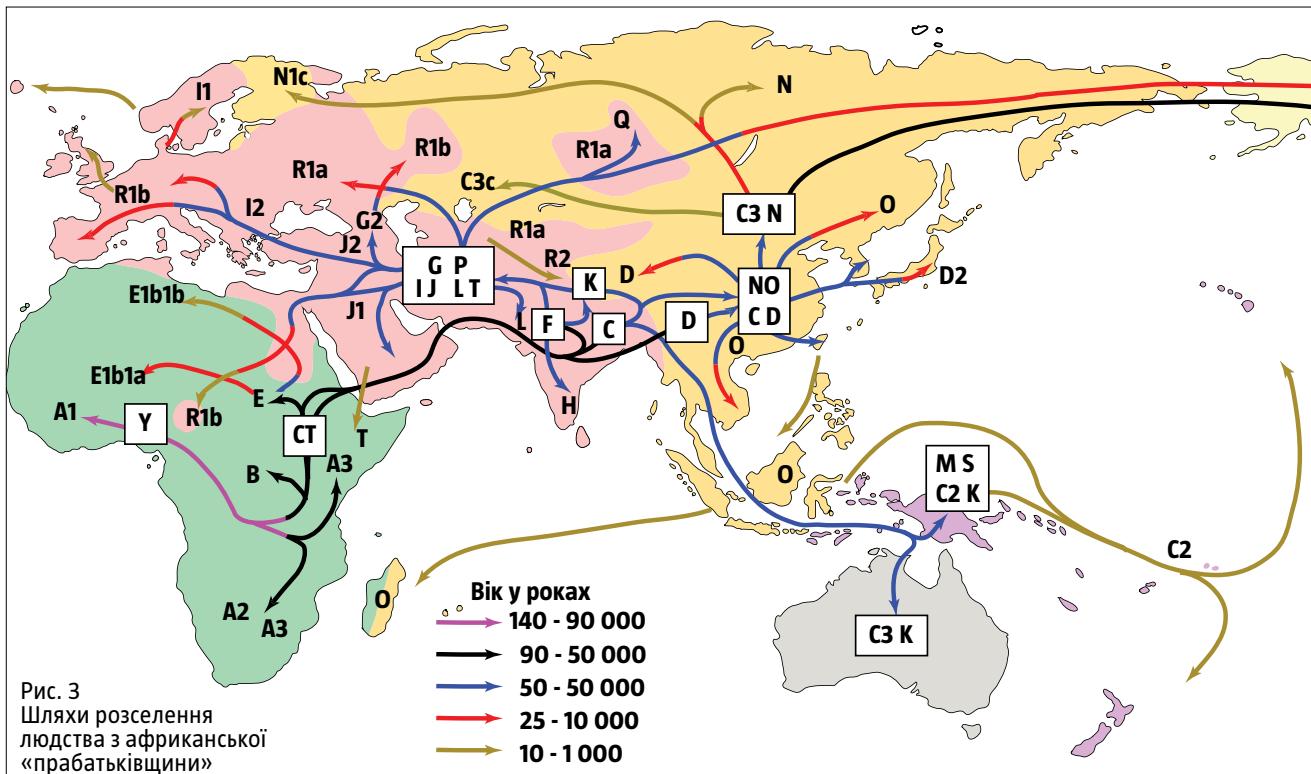

Рис. 3
Шляхи розселення людства з африканської «прабатьківщини»

рабів. З філогенетичного дерева Y-гаплогруп однозначно випливає, що все їхнє теперішнє розмайття започатковане в Африці, а сучасні популяції людей є нащадками африканців або тих предків, що вийшли з Африки і вже поза нею зазнали подальших мутацій.

Мутації M168 і M294 (що дали групу CT або CR) – відсутні у A і B, натомість наявні у всіх інших Y-гаплогрупах світу від C до T. Ці мутації передували виходу з Африки, адже представлені як у ній, так і поза нею. Мутації, що визначають групу DE (M145, M203) сталися в Африці близько 65 тис. років до н. е. Гаплогрупа Е залишилася у Африці, де її найвищі показники виявлені в Марокко (81%) та Ефіопії (68%). Підгрупа E1b1b походить з Африки і згодом поширилася в усьому Середземномор'ї, сягаючи 27% у Греції. До нас ця група потрапила під час експансії ісламу вже у VIII–X ст. з Магрибу шляхом «через Росафу» (тепер Шкодер в Албанії), – деталі див. [Тищенко 2011, 204–223] і в нарисі 7.

Похідні від F гаплогрупи складають 90% населення світу, але поширені вони виключно поза підсахарською Африкою. Групу IJ, очевидно, принесли до Європи кроманьонці з Близь-

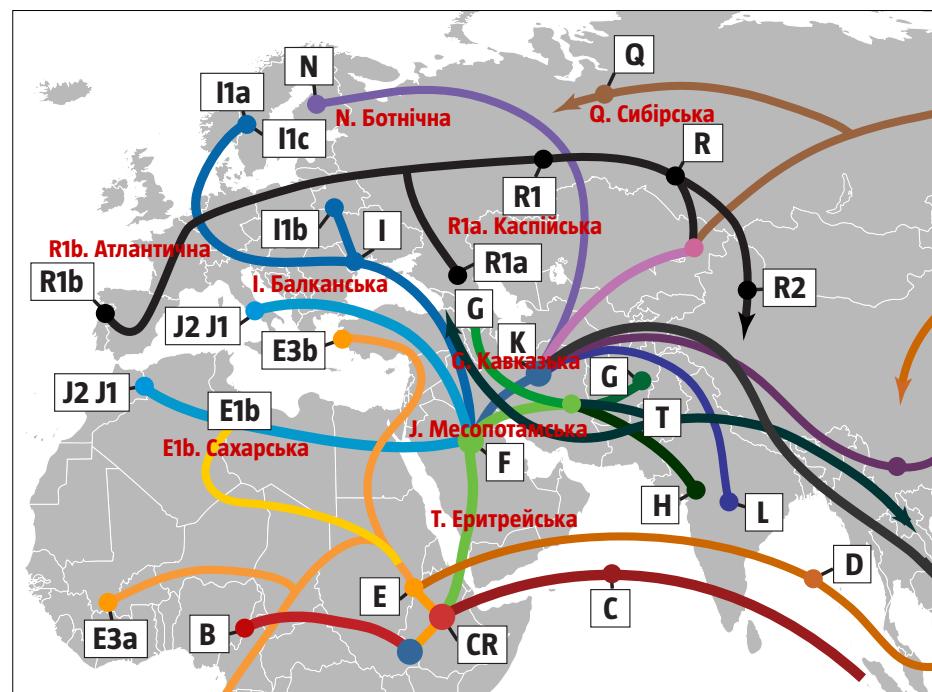

Рис. 4
Європейські шляхи розселення людства

кого Сходу у 45 тис. до н. е. Десь на Середньому Сході близько 30 тис. років до н. е. мала сформуватися гаплогрупа G (умовно, «кавказька», нарис 6). Після мутації M9 склався прототип майбутніх груп N, R і Q. Субклайд R1 (підгрупа групи R) мав оформитися на Південному Уралі (рис. 4), а R2 у степу (тепер – пустелі) Гобі.

Під час дальнього освоєння європейських теренів носіями R1 стався їхній поділ на R1a та R1b, причому є ознаки того, що прибуття R1b на захід Європи було кривавим (деталі в нарисі 3).

СХОВКИ ЛЬОДОВОЇ ДОБИ

Дальше просунення нових прибульців на північ уповільнилося ▶

Рис. 5

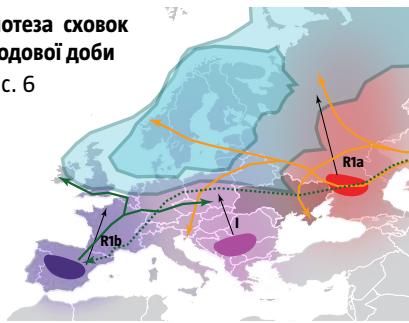
Відповідність Y-гаплогруп стратиграфії української топонімії та словника

[Тищенко 2006, 2007, 2009 з доповненнями]

№	Час	Назва мовно-історичного пласти	Приклади		
			з топонімії	з лексики	
32	Від XIX ст.	Англіцизми, американізми	Мікротопоніми: Вокзал, Макдоальдс, Мандарин-Плаза	трамвай, труси, ділер, брокер, хайтек, драйв, страйл, шоу-бізнес	
31	Від XVIII ст.	Росіянізми	Северодонецьк, Утине, Ізобільне, Укропне, Переводчикове	висуга, союз, котлован, промисловість, баранка, казначейство	
30	Від XVII ст.	Екзотизми	Мікротопоніми: кав'ярня, «Мокасини», бар «Суші»	томат, банан, ананас, шоколад, кокай, хінін, гамак, канібал	
29	XVI-XVIII ст.	Німецькі германізми	Асканія-Нова, Ленінталь, Блюменталь+, Лемберг+	дах, фах, льох, друк, рахунок, дякувати, мусити, рятувати, ґвалт, смак, скарб, дріт	
28	XV-XVIII ст.	Валахизми	Репосул, Репедзел, Рипа, Стримба, Подішор, Фонтиняси	царина, ґля, зглядатися, [герлига, флюра, струнга, бербеница]	
27	XV-XVIII ст.	Полонізми	Кролевець, Свірж, Блотниця, Злочів, Янпіль, Садагура	певний, сідло, ковадло, простирадло, принаймні, шлюб, плентатися, виделка, обіцяти	
26	XIV-XVI ст.	Літуанізми	Кудрявець, Жавинка, ур. Кізючеве, Радивилів, р. Козулка (Рівн.)	жлукто, пелька, періщти, нишпорити, джигун, [мешти], твань	
25	XIV-1475 р.	Генуезькі італізми	Чепелі, Почапинці, Штомпелі, Конева, Маркуші, Солдайя+, Чембало+, Джалаїт+	скриня, шкарбун, барило, пляшка, стрічка, бенкет, кошт, решта; [бунаця, тромонтан, бастуння]	
24	XIII-XVIII ст.	Татарські тюркизми	Крим, Бахчисарай, Татарабунари, Тахтаулове, Безі, Ташань, Кременчук, Манкермен+ (Кіїв)	чабан, отара, табун, аркан, торба, батіг, гарбуз, тютюн, табір, харциз, орда, бугай, сарай, башлик, байрак	
23	XIII-XVII ст.	Мадяризми (ургизми)	Яжберень, Сабадаш, Гайдош, Барвінкош, Керецьки, р. Реть	чота, хутір, кучма, гусар, гайдук, гуляш, [газда, легінь]	
22	від 988 р.	Візантійські грецизми	Херсон, Калагарівка, Македони, Вел. Лепетиха, Іркілів	грамота, ікона, дяк, миска, клюса, церква, мак, макітра, огірок, левада, піп, хрест	
21	IX-XIII ст.	Печенізько-половецькі тюркизми	Трут+, Варух+, Печеніжин; Курчиця, Кагарлик, Кічкас, Інгул, Ізюм	шатро, курган, ковпак, товар, лоша, бур'ян, яруга, булава, товмач	
20	840-920 р.р.	Скандинавізми	Данченки, Звенигород, Варяж, Случ, Світязь, Гіврів, Сураж, Автуничі, Шибиринівка	щогла, стяг, кодола+, ночви, [гайстер], стерно, Олег, Ігор, трапити, цямрина	
19	VIII-XIII ст.	Арабські семітізми	Гайссин, Русава, Воропаїв, Кур'янці, Гоба, Тараща, Кафа, Солотвин, Хасанівка	майдан, шлях, хабар, мацапура, кубло, могорич, ракло, чумак, [гарамія], значення слова батьки	
R1a	18	VIII-IX ст.	Хозаризми	Козара, Чугуй, Яготин, Чауси	козарлюга, тархан, рабин, субота, сатана
G	17	VII-XII ст.	Кавказизми	Псло, Заньки, Лазьки, Ницаха, Ковердина Балка, Одай	кунтуш, габардин, свинець, сковорода, кувалда, коверзувати, зграбно
Q	16	VI-XIII ст.	Монголізми (тунські й пізніші)	Гуньки, Онут, Обарів, Коржі, Таборище, Тамановичі, Ображівка, Баламутівка, Дорогохічі, р. Хорол	коровга, табір, жупан, холява, холошні, пан, каган (потім – чавун, піріг, курінь, баламут, богатир), мерин
I1	15	II-VII ст.	Ґотизми	Танискава, Гутило, Щира, Сквира, Десна, Рунівщина, Двіна, Піскава	полк, князь, хліб, хлів, букв, дошка, серга, піст, щирий, поторча, потерча, очуняти, гаразд
	14	Від 102 р.	Латинизми	Домниця, Трояни, Римів+ (Буримка), Рими, Колибінь, Колядин	цибуля, редька, оцет, глек, колядя, криж, поганий, цята
J2	13	Від –V ст.	Еллінізми	Ялта, Алушта, Сибілівщина, Педоси, Яловичі	комора, [колиба], шкопиртá
	12	Від –V ст.	Фінікізми	Пуні+, Мохнач, Кинашеве, Молохів	кадка, мапа, геєнна, [пунечка]?
R1b	11	Від – I тис.	Кельтизми	Радоробель, Кимир, Нурове, ур. Британ	крівля, смерека, оборіг, корова, кінь, слуга, язык, ліки, бевзь, книга, щит, поневірятися, владика, мотика
I2	10	–VII/–IV ст.	Іллірізми	Карпати, Медобори, Бескид, р. Тибр, Іква, Горинь, Бреша	цап, чіп, шутий, муругий, бортъ, брати, поратися, порпатися
	9	Від – I тис.	Праслов'янський шар	Тиманівка, Стир, Сян, Ірпінь, Селище	коса, сін, пшениця, полоти, цілина, теля, сад, кожух, рукавиці, полотно, посуд, відро, човен
R1a	8	від – I тис.	Іранізми	Дніпро, Дністер, Прут, горғані, Артополот, Стакорщина, Райки, Самара, Саки, Диканька, Гельмязів, Чемерівці, Артек	Бог, рай, дбати, тривати, жвавий, збіжжя, потвора, [хувавий], гігінути, шупити, заради, кат, темрява, кацап], хата, гмія, драби
I2	7	–XI/–VII ст.	Фракізми	Товтри, Сірет (2), Іртиця, Альта	цівка, тяма, кпити, кебета, [гагілки]
G	6	від –II тис.	Кавк. пелагизми	Тушебин, Банилів, Веремія	зубр, осокір, вино, олія, морока, меч, шарпати
N	5	від –II тис.	Фінізми	р. Сож, Яха, Рандава, Любча, Либідь	дуб, сом, щука, щупак, щур, кволій, кульгати, кандиба
	4	від –II тис.	Балтизми	Желянь, Івот	сват, перст, ярчук, тесло, кий, вапно
	3	від –III тис.	Італізми (ц.-європ.)	Ромен, Ромни, Солучка	молот, горн, лівий, мана, говіти, господь
J1	2	від –III тис.	Аккадизми	Дубшари, Шаргород, Сапонівка, Шипіт, Щурі, Молохів, Шубранець	[шубравці]
J2	1	від –III тис.	Еlamізми	Потугори, Тетильківці, Шешори, Умань, Хохітва, Хухра, Хохонів, Кизими	нишком, попо(ждати), хохол, кугут

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

Гіпотеза сховків льодової доби
Рис. 6

внаслідок зледеніння. За теорією «сховків льодової доби» (рис. 6) носії трьох великих Y-гаплогруп, що вже проникли до Європи, перебули в кліматично скрутний час на південь від прильдовикової смуги, – відповідно за Піренеями, на Балканах і понад Доном. З таємством льодовика, яке розпочалося у 14 тис. до н.е., вони продовжили освоєння континенту. Саме з льодовикових часів ведуть свій родовід над Дніпром люди звичайної в Україні Y-гаплогрупи I (умовно, «балканської», пов'язаної з носіями пізнішої кукутені-трипільської культури 4 тис. до н.е.). Це чи не єдина ендемічна (сформована на місці) Y-гаплогрупа Європи. Коли у X тис. до н.е. звільнився від криги район Ботнічної затоки у теперішній Фінляндії, – на ці землі прийшли носії Y-гаплогрупи N (умовно, «ботнічної», нарис 4). Шляхи експансії груп R1b, I, R1a показані на рис. 6.

Усю генетичну різноманітність теперішніх народів унікального Європейського півострова Азії визначає різний пропорційний склад одних і тих самих північно-західних Y-гаплогруп (R1b, I, R1a, N, G2, J2, E1b1b, T), які внаслідок епохальних переселень опинилися саме в цьому районі.

АПРОБАЦІЯ ТОПОНІМІЧНИХ СТУДІЙ

Тут і під'єднується тема топонімії України і лексичних запозичень. Внаслідок системних студій 2004–2011 рр. виявлено, що кожному етномовному пласту топонімії України відповідає пласт лексичних запозичень з тієї самої мови в українському словнику (схема 5). І ось тепер викладений вище яскраво сучасний генетичний матеріал, крім своєї прямої наукової вартості,

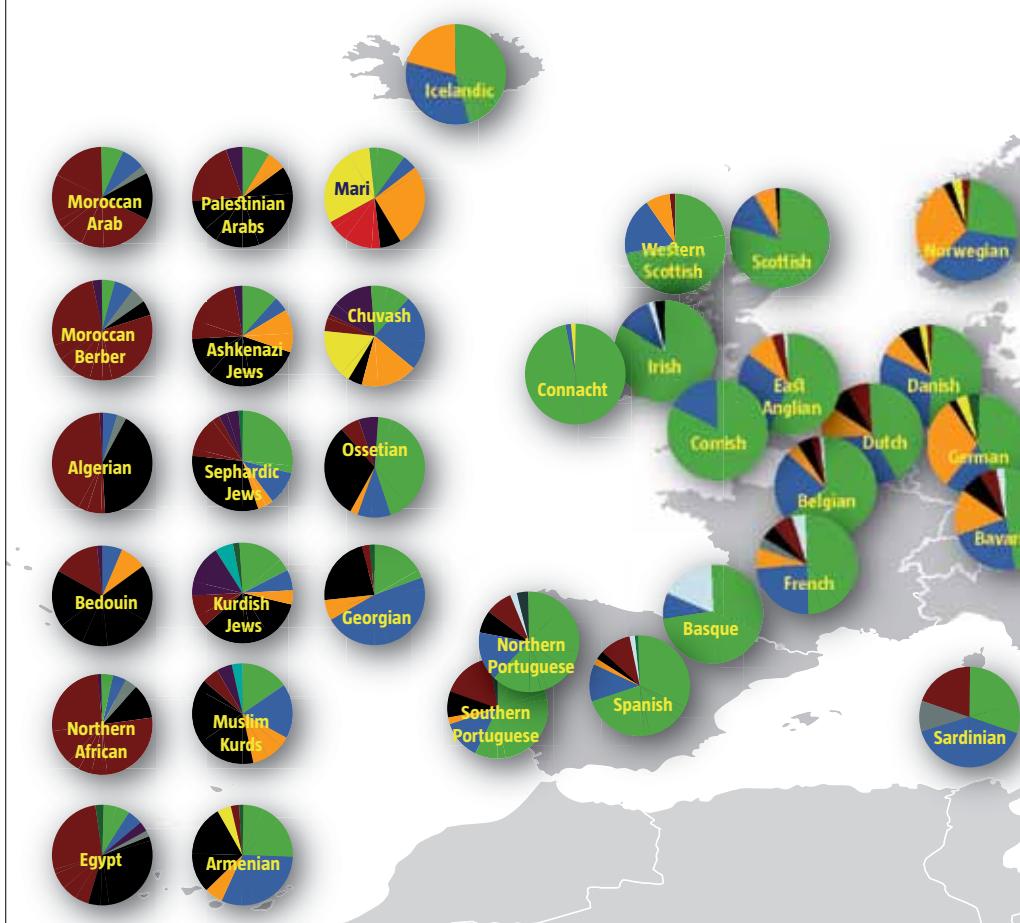
Кожному Y-хромосомному складнику українців відповідає свій пласт словника і топонімії

Рис. 7

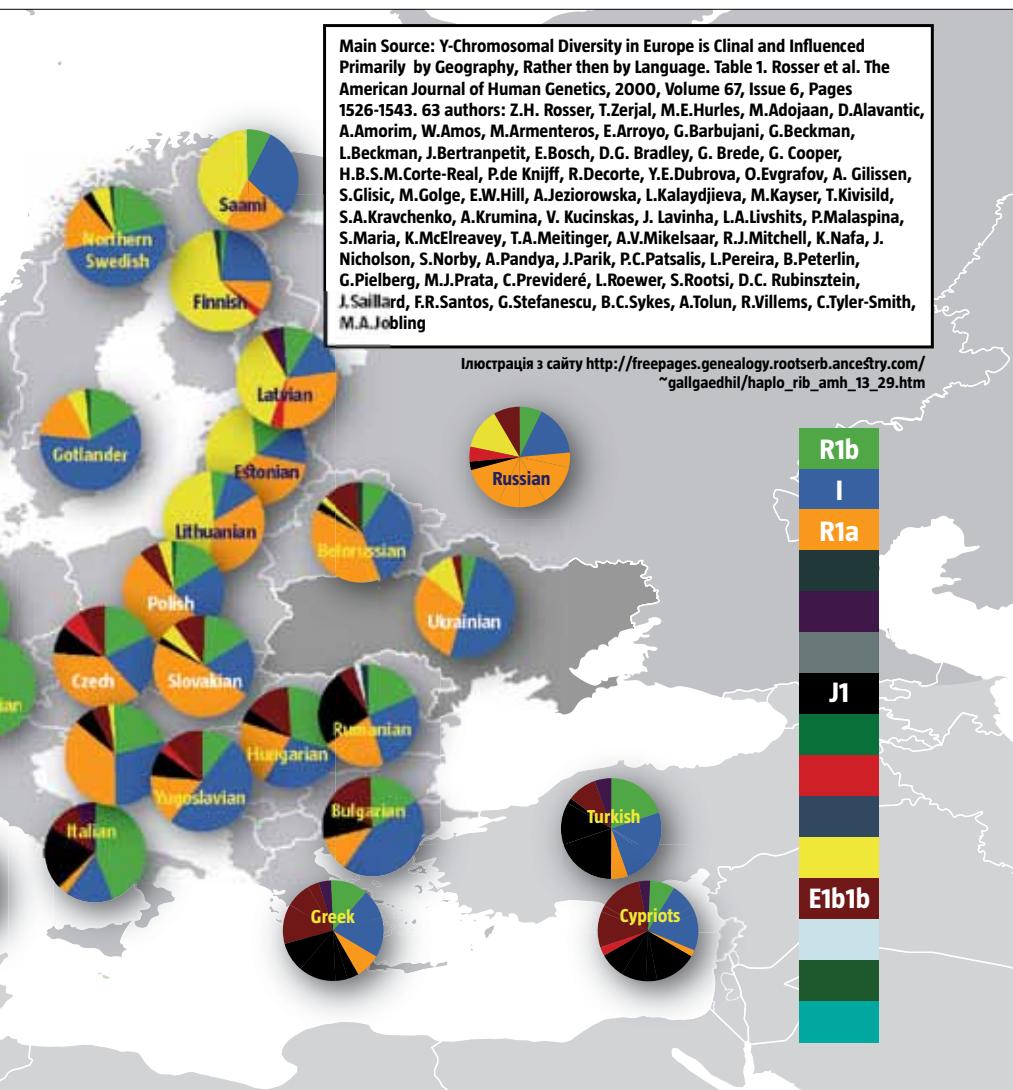
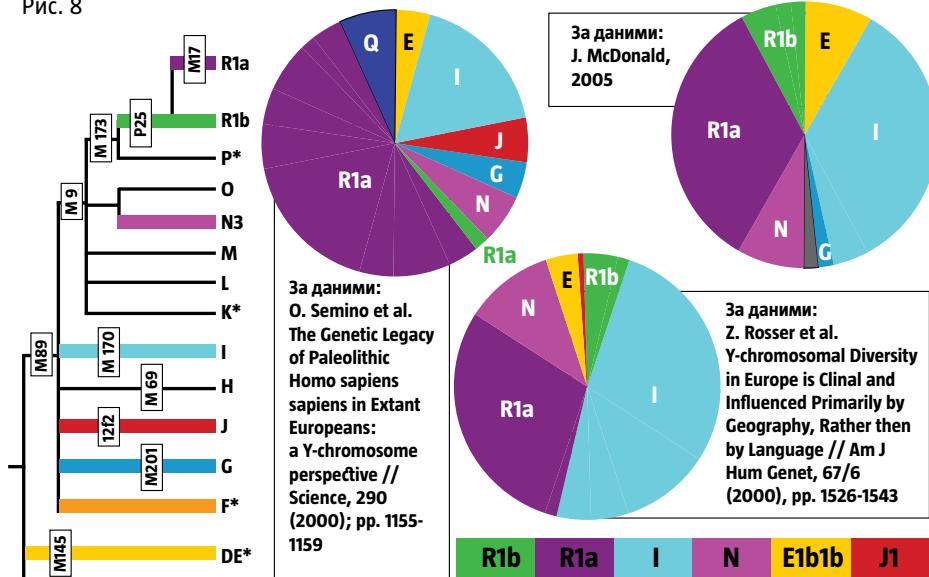
Карта Y-гаплогруп народів Європи

Рис. 9

Y-хромосомний склад українців $I+R1a = 3/4$

Рис. 8

стає незалежним і ефективним засобом апробації цих системних студій з історичної топоніміки й лексикології.

Образно кажучи, гіпотеза фінського походження назв річок України Сож, Яха, Либідь не самоочевидна (хоча фін. susi «вовк», joki «річка», літоп. Либъ «ліви»). Але ця гіпотеза місціє, відколи в українському словнику також знайдено низку фінських за походженням запозичень: кульгати, кволий, щур (ест. kulgeda «ходити», лівс. kñol'jji «помираючий» від knolla «помирати», hiiri «миша» – морд. šever'). Такі системні відповідності краще протистоять несистемній критиці, – але тепер ще дістають незалежну потужну підтримку від зовсім іншої науки: виявляється, що серед українців кожний 20-й має Y-гаплогрупу N від фінського (лівського, естонського) предка (рис. 7). У дальших нарисах раз-у-раз показано взаємну відповідність цих трьох рядів незалежних наукових аргументів.

ТРУДНОЩІ ЗРОСТАННЯ

З Інтернету досяжні дані різних груп авторів про генетичні матеріали Європи. Питання проreprезентативність виборок поки що не стойть, тому ї результати досліджень строкаті (рис. 8). Серед українців, обстежених групою О. Семіно, виявлено *ногіль* 8 Y-гаплогруп, але немає даних про росіян; у статті Дж. МакДональда єдеться про 7 складників, але окремих даних про українців немає (вони чомусь приплюсовані до білорусів). Найбільше народів обстежено у дослідженні групи З. Россер і 62 директорів інститутів генетики країн Європи, США і Австралії: тут складників українців – 6 (див. схему 5). Серед співавторів З. Россер – професори С. Кравченко (Інститут молекулярної біології і генетики НАНУ) і О. Євграфов (Дослідний центр медичної генетики РАМН). Оптимістичне сприйняття цих праць зобов'язує не чіплятися до розбіжностей у відсотках, а зосередитися на самому переліку складових Y-гаплогруп українців – неспростовній матеріалізації етапів нашого формування як етносу.

2. СКІФИ

У-ГАПЛОГРУПА R1a (~35%): КАСПІЙСЬКА

Ареал У-гаплогрупи R1a величезний (**рис. 10**). Ця група домінує серед населення Паміру, Алтаю, Східної та Центральної Європи. В сучасному світі найвищі показники R1a засвідчені у Таджикистані (64% населення), Киргизії (63%), Афганістані (51%), Польщі (51%). Навколо цих країн цифри поширеності R1a відмінні залижено від групи обстежених. Так, за даними З. Россер і її 63 співавторів, серед обстежених в Україні носіїв R1a 30%. В окремих групах вказано цифри до 50% (О. Семіно та ін.). Серед досліджених Дж. Макдональдом 33% (наведено тільки усереднені результати українців і білорусів).

Носії У-гаплогрупи R1a пов'язують зі скіфо-сарматськими племенами. Ця людність уперше проникла до «серця Європи» за бронзової доби – аж по Скандинавію і Адріатику. Це шнурова культура (інакше – культура бойових сокир, 3200–1800 до н.е.) як природне західне продовження ямної культури. Сайт dienekes.blogspot.com [53] уточнює присутність груп R1a у Центральній Європі бл. 2600 до н. е.

Загальну карту розміщення усіх досі розкопаних скіфських

культур вперше уклала Н. Членова. При накладанні контуру цього ареалу на картосхему поширення R1a (**рис. 10**) стає помітно, що терени історичної присутності скіфів (область «Гран-ведж» Авести) лежать між теперішніми областями населення з найвищими відсотками R1a.

СКІФСЬКІ ТОПОНІМИ

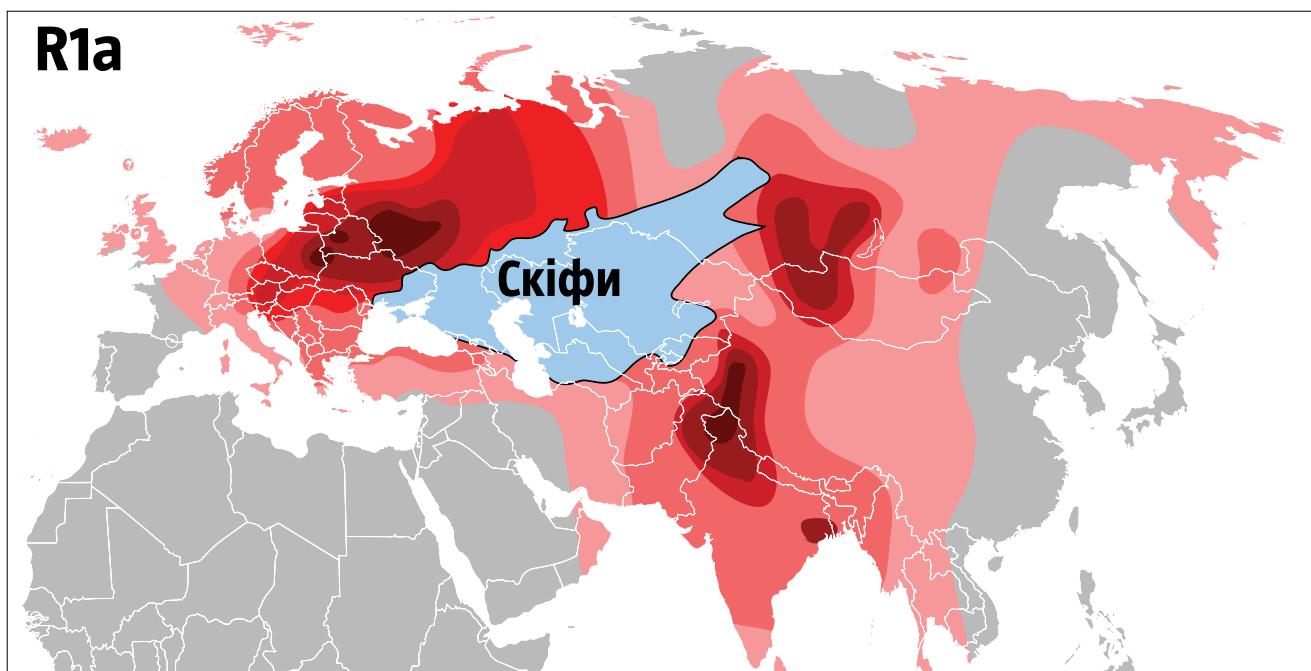
Визнано іранське походження мають такі гідроніми (назви річок) України: *Дунай*, *Дністер*, *Дніпро*, *Донець*, *Прут* Чв*, *Артополот* Пл, См, *Сердоба* Хк і десятки інших (значення: вода, потік, річка божества, холодна вода тощо). Серед ойконімів (імен селищ) України, утворених від скіфських і сарматських топонімічних основ – назви населених пунктів *Саки* Км, *Сачки* Зп, *Сакуніха* См, *Сахни*, *Сахнівка*, *Парфен* См, *Партинці* Хм, *Порхова* Тр, *Парня*, *Парневе* і сотні інших (значення: скіфи, парфяни, парні – давніша назва саків-парфян).

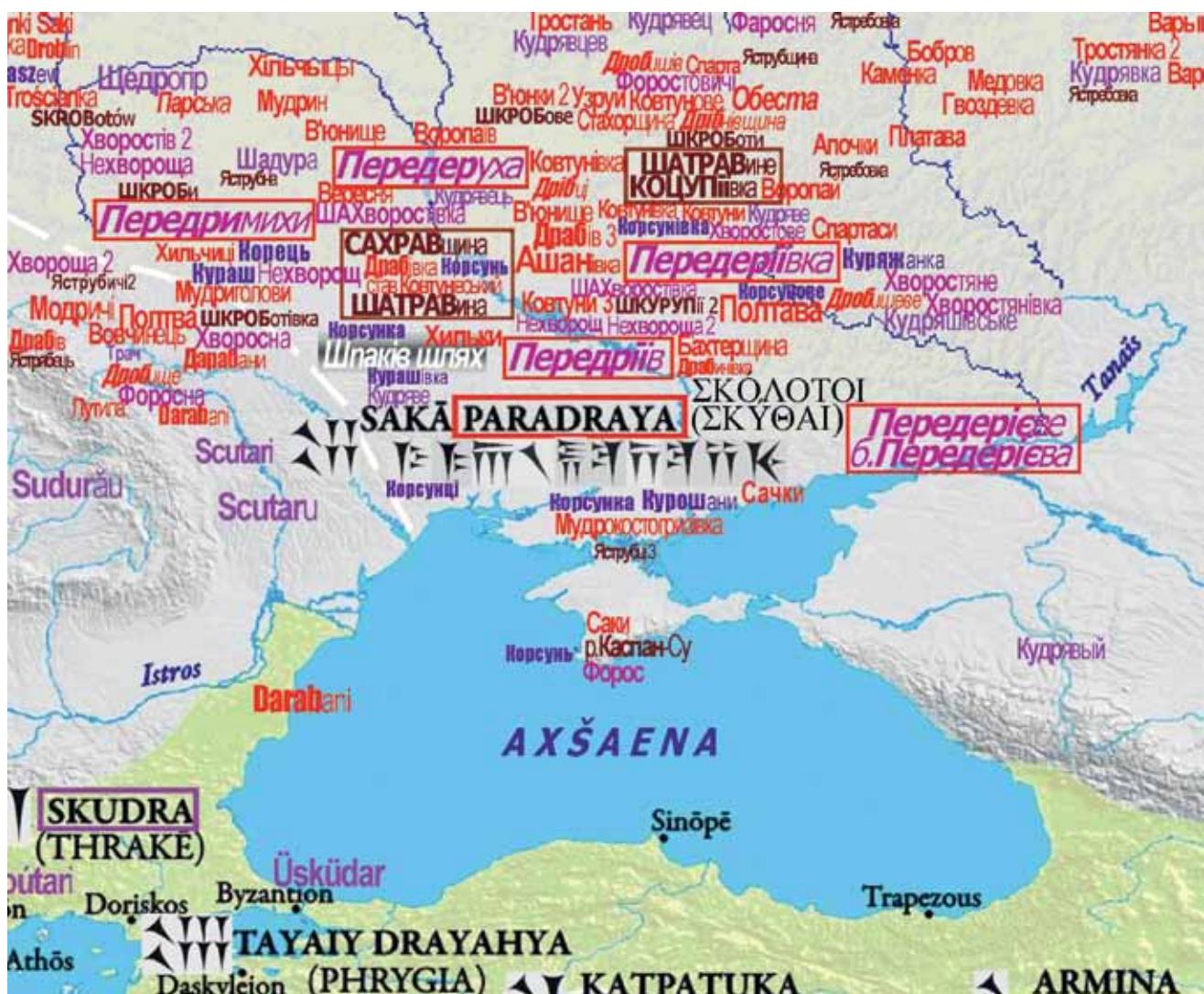
СКІФСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Гаплогрупі R1a відповідають українські запозичення, яких менше або немає у сусідніх мовах: *скіпцина*, *потвора*, *почвара*, *халепа*, *олос*, *ящірка*. Останні два слова поширені й поза Україною. Прототип слова ящірка зберігся у мові пушту (Афганістан) – аждар «змій, дракон»; волос – це історично те саме іранське слово, що й ворс, але з типовим аланським Л на місці загальноіранського Р (В. Мартинов; Г. Бонгард-Левин, Е. Грантовський). Словам *потвора* і *почвара* відповідає скіфське *патівара* (О. Трубачов). Укр. *скіпцина* – це давніший за віком відповідник рос. *издольщина* «сплата власникові землі частини врожаю». Те, що землевласниками в Україні довгий час були іранці-дехкани, видно з топонімів *Диканька* Пл, *Деконка* Дп, *Диханівка* Чг (пор. А. Гафуров), а традиції кримських скіфів давати в оренду свою землю засвідчені в античності Страбоном (кн. VII – IV, 6). Відоме українцям і грекам слово *халепа* (П. Шантрен) – вказує на основне заняття кочової половини скіфів: регулярний грабунок рільників (порівн. осетинське *халаф*, – В. Абаєв, російське *шарап* «заклик на колективне розграбування» – В. Даль). Недарма хтось з яких закапелків етнічної пам'яті вилізле «дерібан» – живе і здорове продовження степової вольниці, нащадок іранізмів драб «воїк» + -ан суфікс множини – з відповідниками у топонімії (порівн. *Derbno* = Döbern D, *Дербино* РФ Калуга, *Дербино* Кострома, Смол., *Дерев'янка* РФ Краснод., *Дерев'янки* Вн, Кв, Лв, *Дерев'яне* Рв, Хм; далішні зв'язки основи драб- розглянуті у **нарисі 8**).

*Скорочення: Кв – Київська обл., См – Сумська обл., Чв – Чернівецька обл. і т. ін.

Рис. 10
Ареал археологічних скіфських культур, накладений на карту поширення гаплогрупи R1a

ПЕРСЬКА САТРАПІЯ НАД ДНІПРОМ

Ключем у проникненні до велетенського іранського минулого Наддніпрянщини як частини імперії Ахаменідів (**рис. 11**) стали збережені в нас кілька унікальних топонімічних контекстів навколо місцевих назв-продовжень іранського слова «сатрап» (букв. «захисник крайни»). Це слово по-бутивало над Дніпром у трьох різномовних формах – мідійській (**хшатрапа*), парфянській (**хшахрата*) і ахаменідській перській (*хшасапа*) (джерела мовних даних – П. Шантрен, А. Гафуров, І. Оранський). Це видно з відповідних топонімічних продовжень іранських прототипів: с. *Шатравине См*, яр *Шатравична Кг*, р. *Сахравщина Кв*, с. *Коцупівка*, *Коцупів Степ См*. Контексти цих топонімів містять десятки однокореневих назв

Рис. 11 Іранське минуле Наддніпрян- шини

Струтків, Струпа, Стре'яж, Шкурупії, Шкроботи, Шкарівка, Сагарівка, Каушуби, Коцюбинці. Різновиди основ цих топонімів відповідають відомим з іраністичких історичним особливостям часового розвитку звукової форми слів. Їхні топонімічні оточення відкрили дальший доступ до сотень підтверджень іранських реалій, як-от етноніми *са-ків, сколотів, парнів, парфян, фракійців* (під ім'ям перської сатрапії *Скудра*). З дослідженого матеріалу відкрилася панорама іранського минулого України, про яке вже поняття не мали літописці, про які не можуть розповісти кістки й кераміка і без якого залишається грандіозна пустка навколо самотньої, хоч і шикарної «скіфської» пекторалі. «Скіфської» в лапках, бо вона така хіба що за сюжетами своїх зображенень. Насправді то захмар-

ний рівень майстерності грецьких майстрів, недосяжний для «фахівців» з колективних розграбувань рільників

Коли йдеться про перську сатрапію над Дніпром, то вона не раз названа у скельних написах в Ірані як **XXIV сатрапія Персії ахаменідів – Сака Парадрія** (старе читання «Парадрая») «Скіфія Заморська» (**рис. 11, 12**), – окремо від XIV сатрапії Скіфів-хоморобів (Сака Хаумаварга = амірги грецьких текстів) і XV сатрапії Скіфів гострошапок (Сака Тіграхауда = масагети), що почували за Оксартом (тепер Сир-Дар'я). На **рис. 13** – частина фризу з фігурами «народів – носіїв перського трону» з поховання Артаксеркса II (358 р. до н. е.) у Персеполісі (Іран). «Наш» скіф – у башликі і степовій куртці. Фігури скопійовані на фасаді поховання Артаксеркса III (338 р. до н.

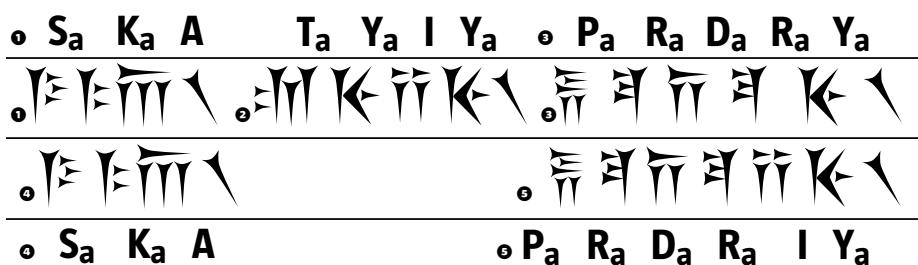

Рис. 12 Сака Парадрія (Скіфія Заморська) з наскельного напису в Ірані

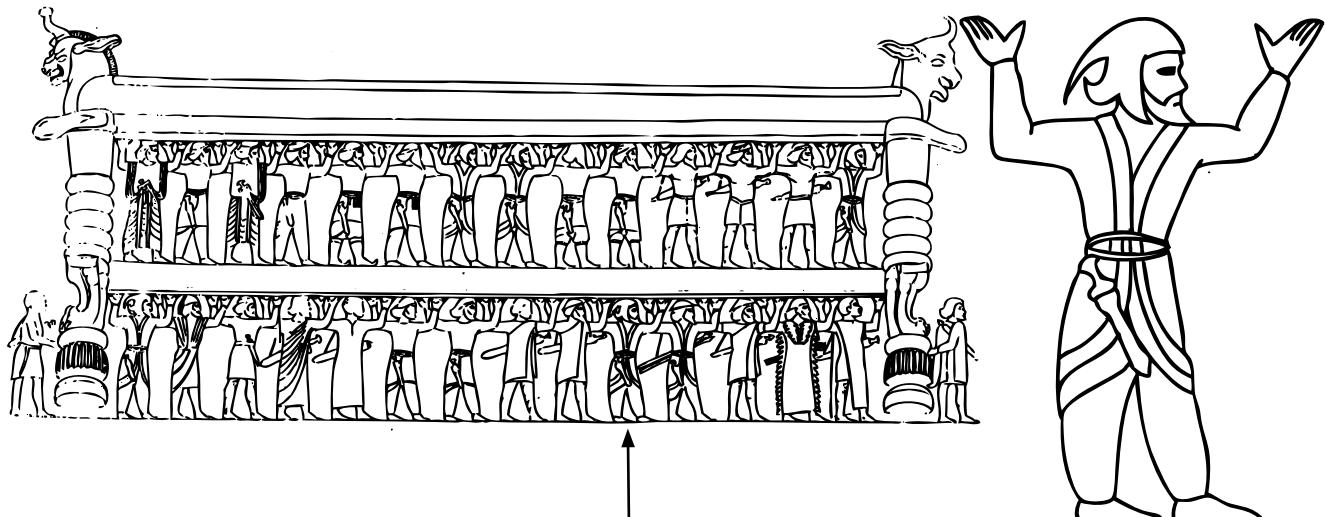

Рис. 13 Народи – носії перського трону з фризу на похованні Артаксерса II у Персеполіс. «Наш», заморський скіф – праворуч шостий у нижньому ряді.

Рис. 14 Антропологічно схожі (!) носії прізвищ однакового походження:
 Коцупій, Коцупатрій, Шкурупій (2) Передерій (4), Передрій

н. е.): значить, скіфи ще перебувають у складі імперії.

Що до звукової сторони ім'я сатрапії зі скельних написів **Сака Парадрія** «Скіфія Заморська», то їй досконало відповідають імена сіл «за морем» **Передерієве** Дц, **Передеріїка** Пл, **Передрімхи** Лв, озера **Передеруха** Кв, колодязя **Передріїв** Кг. На сусідніх з Україною землях чогось схожого немає. А вже люди з прізвищами **Передерій**, **Передрій**, **Коцупій**, **Шкурупій** – наче родичі: кремезні, ставні (рис. 14). Закінчення їхніх прізвищ -ій – це, очевидно, перський суфікс прикметників -і.

Через втрату історичного контексту навіть археологічний слід ахаменідської перської адміністрації на півдні України, зокрема у Криму, «прийнято» пояснювати як «імпорт» ([Неверов, 14, 30-35], Ермітаж; любізно повідомила С.Я. Берзіна, Москва). Тобто, десятки кам'яних циліндричних печаток перських чиновників-податківців опинилися в Керчі у V ст. до н. е. не за прямим призначенням, а як сувеніри, «для колекції»...

3. КЕЛЬТИ

У-ГАПЛОГРУПА R1B (~4%): АТЛАНТИЧНА

У-гаплогрупа R1b – найпоширеніша у Західній Європі: до 80% населення у кельтських країнах, Басконії, Західній Франції, Анатолії, навколо Кавказу. Острівні ареали R1b є в Ломбардії 70%, Башкирії й на Уралі 50%, Осетії 40%, Вірменії і далі на схід. Історія R1 остаточно не з'ясована. Її підгрупи пов'язані з поширенням індоевропейських мов. Генетична різноманітність R1b навколо Кавказу вказує на те, що R1b могла сформуватися тут перед виходом у степовий світ. Сучасний розподіл R1b у Європі показаний на **схемі 5** у нарисі 1 (зелені сектори).

За З. Россер та ін., з-поміж сусідів України найвища частка носіїв R1b – серед населення Угорщини (30%). Далі йдуть Словенія, Чехія і Польща (21, 19 і 18%), Словаччина й Болгарія (по 17%), Сербія і Хорватія (по 11%), Білорусь і Росія (10 і 7%). У населенні Україні нащадки кельтів – 4-5%.

За ознакою давності й архайчних рис анатолійської гілки індоевропейських мов (хетьська, палайська, лувійська, лідійська та

ін.) імовірним виглядає північно-анатолійське походження індоевропейців. До всього, існують документовані запозичення до індоевропейських з кавказьких мов. У степу з праіндоевропейцями ототожнюють ямну і майкопську культури. Поява в індоевропейців бронзової зброй дала їм величезну перевагу над автохтонами Європи, зокрема над *пітомою групою I* (нащадки кроманьонців) та неолітичними скотарями й рільниками Балкан (G2a, J2, E-V13 і T). Цим пояснюють заміну (знищення) більшості місцевих груп чоловіків прибульцями R1a і R1b.

КЕЛЬТСЬКІ ТОПОНІМИ

Кілька топонімів України розпізнані як кельтські за походженням. Ім'я найвищої вершини Гологір, гори *Камула* (471 м) над с. *Підгородице* Льв (Перемишляни) відповідає кімр. cwmwl «хмар» і має повний аналог в Англії у відомій з історії назві римського міста біля гирла Темзи – *Камулодун*, букв. «хмарне місто» (Тацит, Ан., XII, 32; XIV, 31, 32) [Тищенко 2006, 220]. В основі назви р. і с. *Сукіль* ІФ (Долина) – імовірно кельтськ. Sucellus «божество з молотом»; р. *Ібр* Жт «тисова»; р. *Радоробель*

робль Жт Олевськ: кімр. rhaedrawl «порожиста, гучна, як водоспад» [GPC, 2297] (біля місця її впадіння до Уборти так і є), назви річок *Британ* і *Британівка*, сіл *Бритай* Хк, *Бритавка* Вн, Бритівка Од бережуть спогад про кельтів-бріттів; населені пункти *Бакота* Хм, Вел. *Бакота* Зк, *Бакоти* Тр, *Бакути* Пл розміщені біля закрут на річках (кімр. bach «гострий кут, закрут на річці»), *Клепідава* – кельтська назва Кам'янця-Подільського (Пламенецькі).

Вічний клекіг порогу Радороблі.

Троє науковців з Києва – автор цих рядків та аспіранти В.Ковалъчук і М.Бастун – вирушили потягом 24 липня 2003 року до поліського міста Олевська на можливе побачення з тінами кельтів у с. *Хмелівка* (=Радоробель). Річ у тім, що якраз напередодні відшукалася напрочуд добре збережена й виразно кельтська назва притоки Уборти, річки **Радоробель**, позначена на карті у цьому селі. Коли б справдився факт її походження від кімр. rhaeadr «поріг, каскад» [GPC, III, 2997], вона мала б бути в натурі «порожистою, водоспадною, гучною, як водоспад»: саме такому

Рис. 15
Р. Уборть біля
гирла висохлої
р. Радоробель
у с. Хмелівка,
Житомирська
обл.

Рис. 16
Кам'яний хрест біля Іллінської церкви в с. Суботів Черкаської обл.

значенню відповідає прикметник кімр. *rhaeadrawl*. В Акті очного свідчення на місці (*testimonium ocularis in situ*) вранці 25 липня був записаний експертний висновок свідків: «**Біля гирла височої р. Радоробель характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вириє і гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю»** (рис. 15). Виходить, таки були тут кельти-норці два тисячоліття тому! Чули цей вічний гуркіт води, бачили кипень струменів на порозі, ловили на перекаті рибу, ще не радіоактивну... І ця лунка назва з мови грізних і жорстоких варварів досі бринить в іншому часовому середовищі – загублений кельтом образ нуртування й клекоту води, давній спогад і межова прикмета в далеких сутінках української історії [Тищенко 2008, 232].

СЛОВ'ЯНСЬКІ КЕЛЬТИЗМИ

У незаслужено забутій статті О. Шахматова (1912) висунуто гіпотезу працівників кельтсько-слов'янських контактів на підставі наявності ймовірних кельтизмів у праслов'янській, зокрема, слів *владика, щит, мотика, кліть*

[Schachmatov]. Лише через століття ця гіпотеза дістасає продовження. У любязно у доступній колего-кельтологом Г.Казакевичем статті П.Стальмащика і К.Вітчака (1995) «Кельто-слов'янські зв'язки: нові докази кельтського лексичного впливу на праслов'янську» ідеться про знайдені польськими вченими приклади втрати праіндоєвропейського *r з одночасним продовженням приголосних індоєвропейських *k̄, ȸ, ȴ, ȶ, що властиво саме для кентумних мов, у словах: **КРІВЛЯ** (покрівля, рос. кровля) – при успадкованому індоєвропейському *сTРОПila*; укр. **СМЕРЕКА** – при белудж. *apurs* «ялівець», італ. у Тренто [рòrca] «сосна»; праслов. *къмотъ (чес. пол. *kmotr*, рос. рязанс., смторг «кум») при церковнослов'янському глаголичному *купotr*; також слов. **СВЕКОР**

1. Український текст: «Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома.

– Підійміть мені повіки: не бачу! – сказав підземним голосом Вій – і все зборище кинулось підіймати йому повіки» [Гоголь, 163].

[Stalmaszczyk, Witczak 1995, 226–231]. Ці слова істотно збільшують групу дотепер визнаних праслов'янських кельтизмів – праслов. *рorgъ (укр. **ОБОРІГ**) пригалороманс. *barga* «навіс для сіна» (Голомб, Покорни) і укр. **КЛІТЬ** (рос. клеть) «комора, хижка» при дрл. *cliath*, «паркан», кімр. *clwyd* «брала» (Шахматов, Голомб, Мартинов). За О. Трубачовим, – ще **КІНЬ** (з кельтс. *kankas «скакун», звідки коник, сприйняте як зменшувальна форма) і **КОРОВА** (при кельтс. *karvos «оленя»). З наших студій випливає кельтська етимологія слів **ЯЗИК** (пор. кімрс. *iaith*, бретонс. *iezh*, вимова [eʒ]) і **КНИГА**, нлуж. *knigly* (кімр. *canigol* букв. «співник» (про Псалтир) [Тищенко 2011, 345]: пор. також кельтський хрест в Суботові Чк (рис. 16).

КЕЛЬТСЬКІ МІФОЛОГЕМИ: ВІЙ, ДАЖБОГ

Про розкритиковану М. Фасмером і К. Бугою (і тим привабливу) гіпотезу О. Шахматова автор дізнався зі статті В. Седова (1983) «Славяне и кельты (по данным археологии)». У силовому полі цієї ідеї виник інтерес до пошукув аргументів на її користь, першими кроками стали тут помічені аналогії в культурі (на рис. 17 – бог Беленус: NB тип обличчя, зачіска) і у фрагментах текстів **Дивись таблицю:**

Значення цього й інших сюжетних збігів, достережених нами у гоголівському матеріалі й міфології кельтів (не лише ірландської, але й валлійської: Ізбаддаден) важко переоцінити. Сама можливість впливу на М. Гоголя якихось європейських джерел – виключена: «Повість **"Вій"** побачила світ у 1835 р., коли у Європі ще гадки не мали про кельтів! Лише через 22 роки після публікації твору М. Гоголя через небувалу посуху і зниження води в озері Найшатель уперше відкрито численні артефакти культури Латен, згодом

2. Ірландський текст: «Балор почув його і приготувався скористатися своїм страшним смертоносним оком. "Підійміть мені повіко", – наказав він своїм зброєносцям... Слуги за допомогою особливого гака підняли повіко на жахливому оці...» [KM, 115].

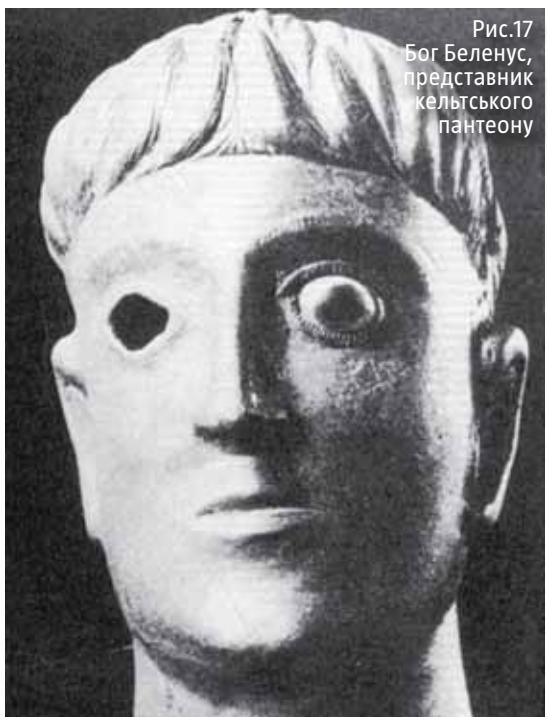

Рис.17
Бог Беленус,
представник
кельтського
пантеону

визнані як кельтські [КМ, 542]. А про її попередницю, гальштатську культуру стало відомо лише з розкопок 1876 р., коли «зроблені відкриття уможливили, сказати б, *нанесення кельтів на карту давньої Європи*, бо доти на ній панували цивілізації греків і римлян» [КМ, 622]. На час обох цих великих подій, що започаткували кельтологію, М. Гоголя давно не було в живих» [Тищенко 2006, 164-165].

НЕСПОДІВАНИЙ РОДОВІД ДАЖЬБОГА

У російському фольклорі згадок про це божество немає [Рыбаков, 470]. А у нас якраз існує давня українська пісня з цим ім'ям, відома завдяки хоровій обробці М. Леонтовича [Леонтович, 111] (див. рис. 18). Архаїчні риси пісні справді ведуть до язичницької давнини. Але який історичний контекст цього тексту? Його можливий прототип – кельтський міф. Придивімося до кількох смислових вузлів тексти пісні.

Чому саме «*поміж трьома дорогами*»? Улюблене у фольклорі число три веде в дочасове минуле. В античному світі спеціальним «дочасовим божеством» була Геката, статуй якої звичайно ставили **на перетині трьох доріг**: три шляхи, що розходяться у трьох напрямках, вказують на можливість поділу світу на

Рис. 18
Українська
народна
пісня «Поміж
трьома
дорогами»,
обр. М. Леонто-
вича

три царства – людське, небесне, підземне. Геката нагадувала, що в останньому поруч з упорядкованим світом Зевса й далі існує аморфний **дочасовий хаос**. «Священне число "три", – пише К. Керенні, – це число підземного царства» [Широкова 2000, 216].

Як це князь міг «здібатись з Дажь-богом, і чому саме «рано-рано»? Український текст, дивна річ, **відтворює ірландську сагу «Захоплення суду**. Там сказано, що після розподілу Дагдою всіх сідів усередині пагорбів між богами, до нього прийшов МакОк, «молодий син». Дізнувшись, що розподіл землі завершено, він попросив батька позичити йому власний (Дагді) маєток терміном на день і ніч. Дагда погодився, а через добу заjadав свій маєток назад. Проте МакОк відповів, що день і ніч – це вічність і, отже, на цей термін він і отримав володіння Дагди. **I Дагда пішов, а МакОк назавжди залишився в його сиді**.

Н. Широкова коментує: «В цій сазі ми бачимо конфлікт Вічності (бога-друга, старого бога) і Часу (бога молодості й фізичної краси). В даному разі Час (МакОк) **чинить напад на Вічність в особі Дагди, вимагаючи його домен у повне володіння**» [Широкова, 302].

В українській пісні напрочуд економно і виразно передано й поняття вічності («ти богом рік від року»), і минуності часу («а я князем раз на віку»). Відповідність українського тексту до ірландського також і в нечуваній зухвалості князя: він (зрештою, людина) насмілюється зверта-

тися до божества діесловом у на-казовій формі (!): «Ой ти, боже, ти Дажь-боже, ... **Зверни ж мені з доріжененьки...**». Кульмінаційність підкреслена й тим, що перший і другий вірш тут не повторюються.

Зрештою, божеством чого був Дажьбог? Неважаючи на напластування пізніших інтерпретацій, **у відомостях про Дажь-бога є певні точки допису з характеристиками Дагди**. «Дажбог, Дажьбог – бог... добра й достатку» [ЕУ, II, 485]. Потім ця первісна функція Дажбога забулася і під впливом інших «сонячних» язичницьких божеств іранського походження на нього були перенесені за сумісністю функції «бога сонця і вогню», зрештою, також пов'язані з достатком.

Всупереч спробам витлумачити Дажбога як відомого слов'янам лише на сході, – насправді його ім'я довго зберігалося в живому вжитку й **на заході** слов'янського світу: А. Брюннер повідомляє про давньопольське ім'я власне Daczbog (1345 р.), Dačbog, Dadzbog – шляхетське ім'я XVII ст. [Фасмер, I, 482; Brückner, 84]. Також у Польщі досі існує два села з назвами від тієї самої основи – одне під м. Седльце, а інше за 35 км від нього: це с. Dačbogi i Polków-Dačbogi. Є таке ім'я і у староукраїнських грамотах XIV-XV ст. з Krakova (1394), Зудечева (Жидечева, 1411), Сучави (1471, 1491): даждбогович, даждбог [ССУМ, I, 276-277] [Тищенко 2008, 277-278]. Дажбога пов'язує з Дагдою і В. Блажек [Blažek].

64. ПОМИЖ ТРЬОМА ДОРОГАМИ

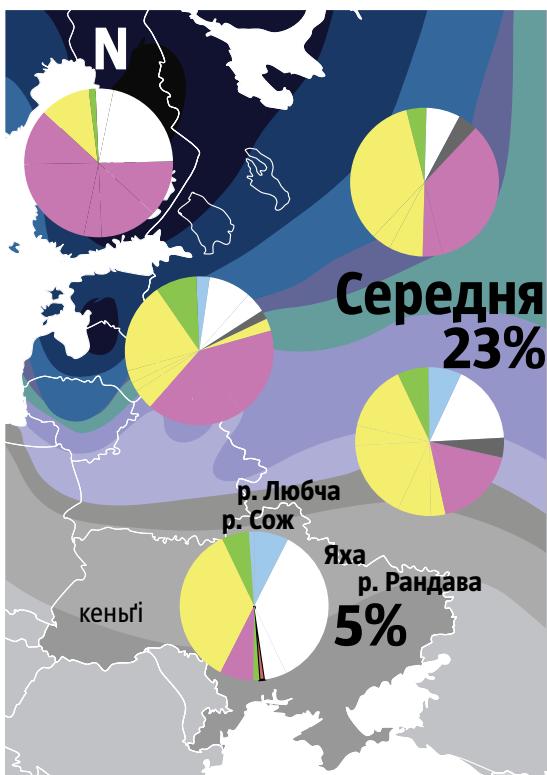
Andante
mf Solo

1. Поміж трьо - ма до - ро - га - ми,
2. Там здібався князь з Дажь-богом,
3. Ой ти, боже, ти Дажь-боже,
поміж трьо - ма до - ро - га - ми,
Зверни ж ме - ні з до - рі - жең - ки,
поміж трьо - ма до - ро - га - ми,

Tutti

ра - но - ра - но,
р рано - рано,
рано - рано,
ра - не - сен - ко.
ра - не - сен - ко.
ранесенько

4. ФІНИ. ГУНИ

Y-ГАПЛОГРУПА N (~5%): БОТНІЧНА

Y-гаплогрупа N звичайна серед фінномовного населення від Скандинавії до Сибіру (див. нарис 1, рис. 3), але відома й у Кореї та Японії. У Європі група N має високий показник серед фінів (58%), литовців (42%), латвійців (38%), естонців (34%), росіян (23%; на півночі Росії до 42%; рис. 19). Учетверо менше її носіїв серед чехів (6%), поляків і українців (по 5%), ще менше у словаків (4%), сербів, хорватів і білорусів (по 2%). В інших слов'ян (і мадярів!) її немає. На початку бронзової доби індоєвропейські кочовики R1a з північної смуги степу і лісостепу змішалися з місцевим фінномовним населенням (групи N1c1), що й видно з наведених даних для Прибалтики і прилеглих районів Росії. Фінський тип облич чітко підкреслюється

Рис. 19
Сліди
Y-гаплогрупи N
(ботнічної)
в Україні

Рис. 20
Широколицій
тип людей,
відомий від
Волги до
Карпат

в Україні (рис. 20 – угорець з уральськими рисами, лапландці з Норвегії, фінномовні меншини Росії – носії людиковської, карельської з Твері [Virtaranta, 69, 70], марійської мови).

ФІНСЬКІ ТОПОНІМИ

Це виключно гідроніми (назви річок): їх усього декілька, переважно уздовж північно-східного кордону України: р. Сож Чг (з фінс. susi «вовка» [Топоров, Трубачев, 208]), р. Яха См (пор. фін. joki «річка»), р. Рандава Хк (пор. лівс. randali «ліві», р. Любча Чг, можливо й р. Либідь Кв (літописне Любъ = Либъ «ліві» – фінномовне плем'я).

ФІНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

1. Українське дуб, відоме усім слов'янам. пор. фін. tammi, морд. tumo, тута (балтійська має інше слово – *anžolas «дуб». Певні сумніви викликав брак типово фінського чергування **mp/mm** у гданому фінському першоджерелі, що немовби суперечило його питомому характеру. Однак незабаром пряме підтвердження гіпотези В. Топорова і О. Трубачова дав О.Матвеєв, вказавши два карельські гідроніми біля Онезького озера. Це р. Тамбіца і затока Тамбіч-лахта, назви яких «відображають найдавнішу звукову форму основи, що відповідає формам праслов. *tomъ ~ *dombъ» [Матвеєв, 200]. Там само вдалося розшукати ще два села з назвою Тамбіца, крім того Тамбіцы-Речка на березі Онезького озера, Жилая Тамбіца, Тамбічозеро-Наволок [Encarta].

2. Українське **сом**, прасл. *somъ. Це, також загальнослов'янське слово, – єдине фінське запозичення у слов'янських мовах, яке має балтійські відповідники: лит. šāmas, латс. sams (те саме) – зате без вірогідно близьких форм в інших індоєвропейських мовах. Джерелом могли б бути фінське sampi «осетер, велика риба, цар риб», марійське šamba «минь», мансі ūri «сом», – див. [SSA, 3, 153].

4. **Щука**: праслов'янське šč(i) aukā [SSA, I, 147], українське щука, ішупак, польс. szczupak, нижньолужицьке ščír eł, при фінському hauki «щука», удмуртському tšipei (те саме) [Топоров, Трубачев, 246, так і не враховано в SSA]. В. Топоров і О. Трубачев спеціально за-значили, що фіноугорська етимологія слов. ščuka дає змогу по-іншому тлумачити існування варіантів з суфіксом -р-, – як відображення різних форм прафінської парадигми. Сюди жест. haug (одн. hayid), діал. haui; водс. áutši, hauki, род. відм. hauve [SSA, I, 147].

5. Українське **щур**, польс. szczur (те саме), – пор. морд. tševéř, tšejeř, šejér, удм. šíř, фін. hiiri «миша». Як зазначають В. Топоров і О. Трубачев, «менше поширення слова *ščigъ у слов'янській (лише в північній частині слов'янського світу, крім російської) змушує говорити про пізніший час запозичення, аніж для ščuka. Але й це запозичення передувало добі східнослов'янської експансії» [Топоров, Трубачев, 247]. Діалектологічне картографування назв щура у загальноСлов'янському масштабі (за даними [ОЛА 1988, 50-51]) також дає змогу краще уявити можливі обставини запозичення слова щур з фінських мов, – як з'ясовується, цього разу при повсюдній у Польщі формі szczur.

Чи могли взагалі потрапити до української фінізми, яких нема в російській? Оскільки їх відомо вже чимало, то, виходить, могли: журба, журливий, кволій, кульгати, шканшибати тощо. Залишається дізнатися: яким шляхом? «...Саме через лівів, куршів і карел (у потоці варягів з Балтики) могли бути засвоєні у нас лише у VIII-IX ст. (!) досі хронологічно не дослідженні «сепаратні» фінізми української мови: кульгати, шканшибати, журба, кволій, [шамотіти, шомратися] (прізвище Шамота), карпатське [кенъгі] «зимові шкарпетки, великі черевики». Прототипами їх виступає не просто фінська лексика, а слова географічно південних фін-

ських мов (лівська, куршська, естонська), які щоразу виявляють звукові особливості, збережені у наведених українських запозиченнях: це ест. *kulgeda*, лівс. *kāndata*, сурм «смерть» (лас. sorbme), *kūol'jī!* «помираючий», карел. *samota* «квапитися» (мансі *šōm-*), лів. *kengē* (при фінс. *kengät*) «постоли» [пор. Тищенко 2006, 74–78]. Зі скандинавських мов норвезька теж засвоїла цю назву від фінів: постоли – норвезькою так само *kāng* [SSA, 343]» [Тищенко 2011, 420].

У-ГАПЛОГРУПА Q (~4%): СИБІРСЬКА

У-гаплогрупа Q є у Сибіру, Середній Азії (а особлива підгрупа Q1a3a – у американських індіанців). За однією з гіпотез, гаплогрупу Q занесли до Європи гуни у IV–V ст. Місцем появи Q вважають Центральний Сибір, де вона дотепер звична (серед селькупів 65%). В Угорщині, де гуни по всіх руйнаціях перейшли до осілості, вона є у 2% населення, сягаючи в окремих гірських долинах Словаччини 5%. Групу Q має близько 4% українців, що зіставне з часткою носіїв Q в Ірані (4%) або Туреччині (5%). На заході Європи цей відсоток менший (2–3% населення), серед росіян – найменший (1,5%). Не забудьмо, що десь над Дунаєм була шатрова столиця гунів, яку відвідала делегація римлян у 448 р. (Приск: [СИ,

85]) (пор. широколицький тип людей, відомий від Волги до угорців і українців з Карпат, **рис. 20**).

Гуни відомі китайцям як монгольське плем'я Hiung-nu. Вони були лише елітою орди, що увібрала в себе більшість тодішніх степових племен Євразії (пор. обличчя на бляшці зі степової України, **рис. 21**). Через кілька десятиліть степовики перегрупувалися і з гунів стали аварами, а частина орди хозарами. Слово *tudun* «губернатор у хозарів» [Плетнева, 24] упізнаване в основі прізвища Г. Тютюнника (**рис. 22**).

ГУНСЬКІ ТОПОНІМИ

Тисячі людей в Україні щодня згадують гунів, називаючи імена сіл **ГУНЧІ** Жт, **ГУНЧА** і **ГУНЬКА** Вн, **ГУНЬКИ** Пл, Чг, **ГУНЬКІВКА** й **УНЧУКИ** Чг, **УНІЖ** ІФ, **ОНОВЕ** Кг, **ОНУМ** Чв, **ОНОК** 2 Зк, **ХОНЬКІВЦІ** Вн, **ХОНЯКІВ** Хм, **ОНИШКІВЦІ** Рв, Тр, Хм, **ОНИШКИ** Пл, **ОНИШІЛЬ** Жт; річки **УНЯВА** ІФ, **УНЯЧКА** Лв 2, **ГУНИЩЕ** і **УНСАВА** Кв (вона ж **УНЬЯ** у 1159 р. і **УНОВА** у 1686 р.). Ця річка **Унава** перетинає **Змійові вали зі слідом пожеж** **кінця IV ст.** (за валами думали відсидітися від гунів готи). Гунів знають і як **хинів** (зі слов'янським переходом У в И), і ці форми теж є серед топонімів України: **ХИНІВКА** і **ХИНЧІ** Рв, **ЛЮБОХИНІ** Вл, **РАДОХИНЦІ** Лв. На Дніпрі був поріг **УНУК** (пізніше за логікою

народної етимології поруч з'явився й «Дід»).

Археолог А. Амброз звів на карту дані про розвідані стоянки гунів у Європі (**рис. 23**) на їхньому шляху на захід до поразки від Риму і готів 451 р. на Каталанських полях у нинішній Франції. По Німеччині проліг туди зручний для руху орди вододіл, досі званий HUNS.RÜCK, «Гунська спина» (височина).

Спадкоємці гунів авари також «розписалися» на карті: с. **ОБРАЖІЙКА** (назва зі «вбудованим» прикметниковим суфіксом тюрк. -жы), неподалік від с. **Фотевиж** См зі славетним скарбом аварських речей; с. **ОБЕРТИН** Лв і два с. **АВРАТИН** Жт, Хм «бій з аварами», а вододіл між ними має назву **Авратинська вись** (згадаймо «Гунську спину»).

ГУНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Гідні подиву українські мовні свідчення живої етнічної пам'яті про гунів і аварів оприлюднив О.С.Стрижак: галичани досі згадують аварів у приказці «Обре, обре, сковайся добре!» (записана ще І.Франком) [Стрижак 1991, 139]. Це – не більше й не менше – пам'ять українців про події VI століття! А на Житомирському Поліссі відома лайка «У гуна!» [Стрижак 1988, 114]: але ж гуни разом зі слов'янами перемогли на Дніпрі готів у 376 році! Отже, це 1600-річний спогад українців, і в сусідів такого нема. З гунами мали прийти слова **корогва** і **мерин**. Татарський **баскак** звався у хозарів **тудун**, а у монголів **да-руга-чи** «печатник», той, хто ставив печатку [Баскаков 1987, 40], – значить, про осідки саме гунської влади нагадують **ДОРОГО**, **ЖИЧІ** Кв, **ДОРОГИЧІВКА** Тр і місце коронації Данила Галицького – м. **ДОРОГИЧИ.н** (тепер Drogiczyn). (Навряд чи свідомо обрав для такої події це місто з гунською назвою IV ст. Данило, васал монголів XIII ст. [Тищенко 2009, 90].) Словник зберіг ще гунські запозичення **онуці** букв. «гунські», **каган** (з китайського ко-хан «великий володар»), **каганець** «олійний світильник» та ін. Старе урочище Дорогожичі у Києві насправді було «блія святого Кирила», навпроти якого за Дніпром – о. **Труханів**: пор. монг. **тархан** «губернатор провінції у гунів» [Баскаков 1987, 41].

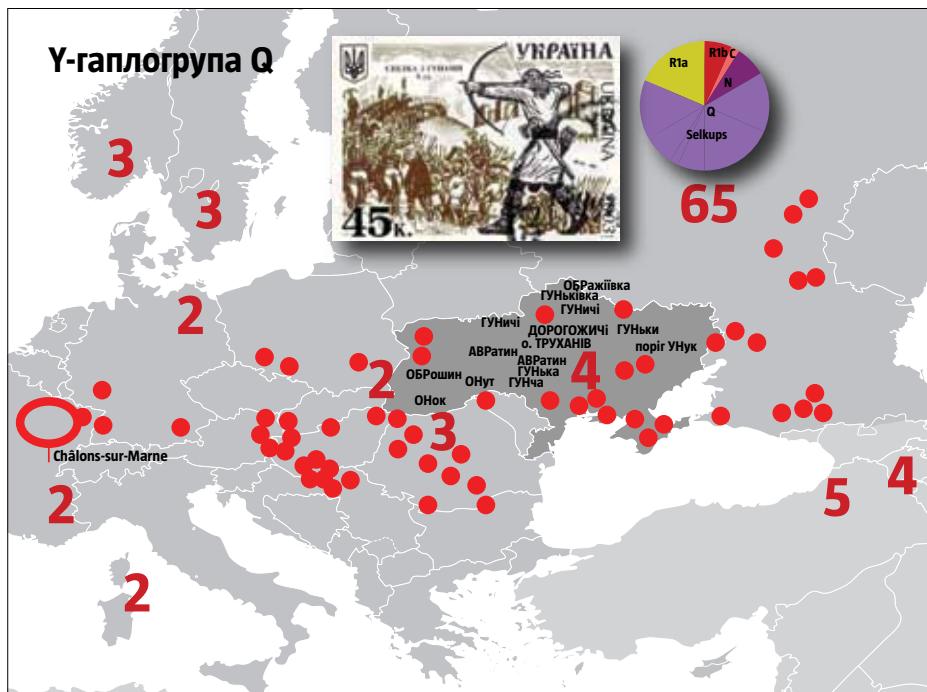
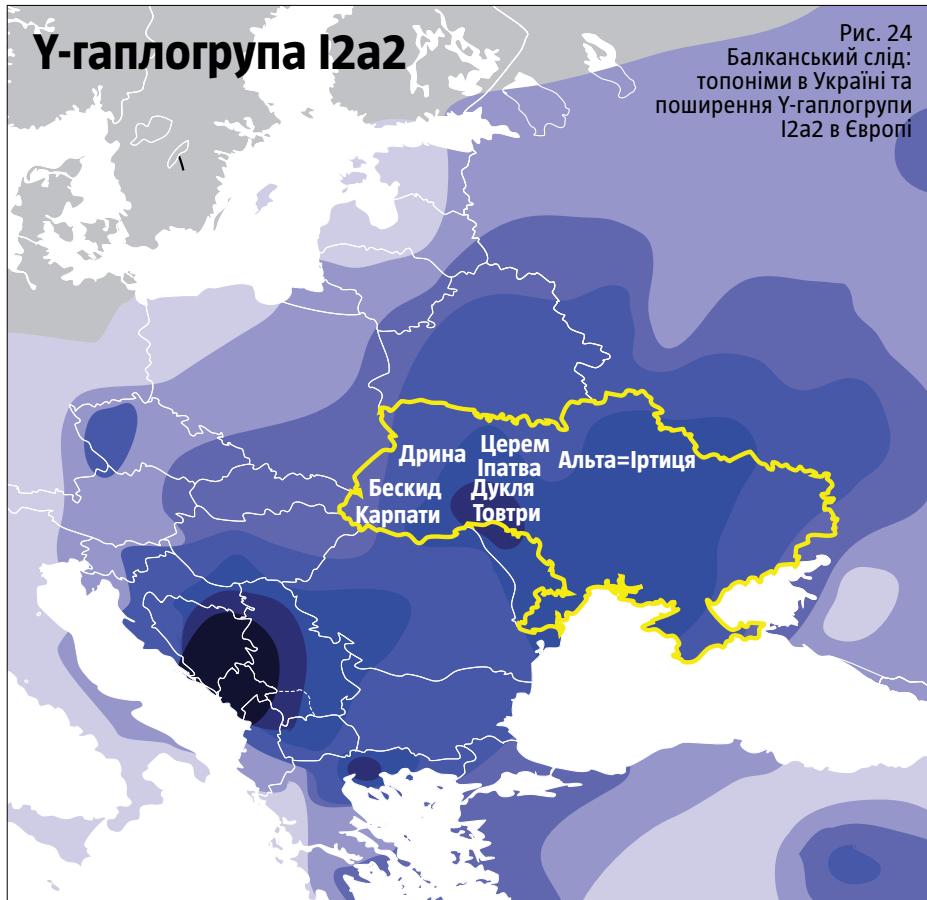

Рис. 21
Гунська
бляшка зі
степової
України

Рис. 22
Григорій
Тютюнник

Рис. 23
Гунський слід:
топоніми в
Україні та
розвідані
стоянки в
Європі

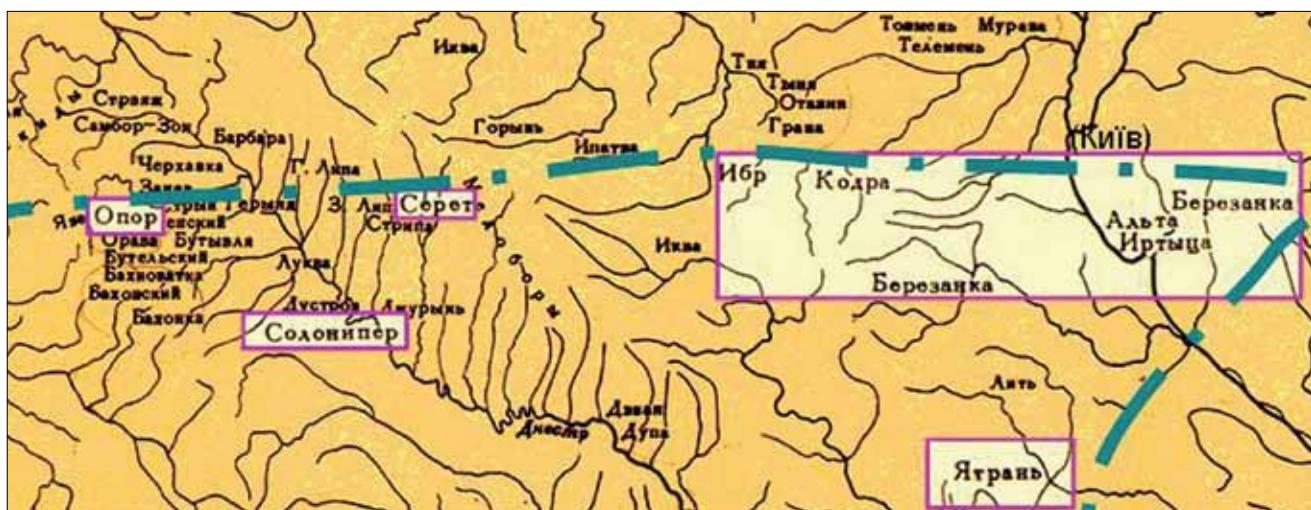
5. БАЛКАНЦІ

Y-ГАПЛОГРУПА I (~35%): БАЛКАНСЬКА

Y-гаплогрупа I (читається «і» або «ай») в цілому є найдавнішою в Європі і напевно єдиною групою **місцевого походження** (адже її поширення не виявляє градієнтного спадання в жодному на-

прямку). Вважають, що вона започаткована групою IJ з Середнього Сходу бл. 35 тис. років тому. В Україні носіїв Y-гаплогрупи I – бл. 35%; за даними МакДональда понад 40%, а за З. Россер та ін. – до 48%. Питома європейська Y-гаплогрупа I краще збереглася у гірських районах і на прилеглих теренах: Скандинавія, Сардинія, Динарські Альпи, Карпати.

Рис. 25
Українські гідроніми, пов'язані з кукутені-трипільською культурою

Y-гаплогрупа I2 – основний в Україні різновид групи I. Вона утворилася з неї на південному сході Європи бл. 17 тис. років тому (це близько до часу початку танення льодовика) і потім розвинулася у кілька підгруп. I2a2 типова для динарських слов'ян (хорвати, серби, у боснійців – до 50%), поширина в усьому Балкано-Карпатському регіоні – в Албанії, Північній Греції, Болгарії, Румунії, Молдові, Україні (рис. 24), також наявна у Білорусі та на південному заході Росії. Висока концентрація I2a2 на пн. сході Румунії, в Молдові й Центральній Україні нагадує максимальне поширення **кукутені-трипільської культури** у IV тис. до н. е. перед тим, як її поглинула індоєвропейська культура шнурової кераміки. Кукутені-Трипільська культура була місцевою європейською групою мисливців-збирачів, які засвоїли рільництво через контакти (у змішаних сім'ях?) з рільниками Леванту, що розселилися на Балканах, почитаючи з V тис. до н.е.

Y-гаплогрупа I1 – підгрупа гаплогрупи I у Скандинавії та Північній Німеччині. Ототожнівана зі **скандинавами**, вона є усюди, де були завоювання готів і вікінгів. Від початку залізної доби Y-хромосомна формула сучасних скандинавів стала трискладовою: I1 i R1b по 40%, R1a бл. 20%.

БАЛКАНСЬКІ ТОПОНІМИ В УКРАЇНІ

Першим звів на оглядову карту українські топоніми з балканськими зв'язками О. Трубачов (1968 р.) (рис. 25), якому нале-

Рис. 26
Слов'янин
з Динар,
боснієць

Албанець,
румунка

Фракієць
(маска),
болгарин

Рис. 27
Залишки назви
перської сатрапії
«Скудра» на мапі
Греції

жити і пріоритет пов'язання їх з носіями кукутені-трипільської культури: «Сюди, до Середньої Наддніпрянщини, тяглися... з Балканського півострова прадавні зв'язки, про сталість яких свідчить явний слід у місцевій гідронімії». Ці балкансько-бузько-наддніпрянські звязки «у гідронімії неважко пов'язати з ареалом трипільської культури в археології, що, як відомо, також простягався від Середньої Наддніпрянщини на Балкани» [Трубачев 1968, 282]. Розвиваючи свою концепцію далі, вчений припустив у районі Горині й Тетерева сепаратні контакти фракійців з давніми балтами (без слов'ян), тоді як предки слов'ян контактували у цей час з праіталіками на Дунаї – без прабалтів (це аргумент проти однічності балто-слов'янської «гілки» індоевропейських мов.)

ФРАКО-БАЛТАЙСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ

У досить поширеній теорії балто-слов'янської мовної єдності є кваліфіковані опоненти, до яких належав і О. Трубачов. На підставі опрацювання сотень словниково-вих статей свого етимологічного словника слов'янських мов [ЕССЯ, вийшло 36 випусків] вчес-

ний дійшов висновку про вторинне зближення незалежно сформованих двох гілок індоевропейських мов – слов'янської та балтійської. За даними лише перших сімох випусків словника вчений показав брак спільнних лексем у десятках пар питомих слів, відмінних у балтійських і слов'янських мовах – як-от ягна, яйце, бити, борошно, діва, долина, дуб, довбати, голуб, гість, горн (ковальський) тощо.

Балтійські мови залишилися також і остронон kontaktів праслов'ян з італіками. Натомість у цей час вони перебували в переважному kontaktі з іншою групою індоевропейських племен – дако-фракійцями (за дослідженнями І. Дуриданова). Що більше, імовірним місцем цих останніх kontaktів мало б бути Поділля, розташоване в теперішній Україні якраз на південні від Горині й Тетерева, де О.Трубачов своєму часу виявив скupчення балтійських гідронімів [Трубачев 1968, 285]. У світлі нових даних ці ранні балтійські гідроніми на південні від Прип'яті – не наслідок переселень балтів з півночі, як вважали раніше, а ймовірно передують пізнішому балтійському ареалу на північ від Прип'яті, де балти – прибульці, як і у

Верхньому Подніпров'ї. Звідси випливає, що давній балтійський ареал містився значно південніше від Прип'яті [Трубачев 2003, 238].

Саме таким географічним розміщенням прабалтійського ареалу можна пояснити зв'язок балтійської ономастики (імен власних) з давньою індоевропейською ономастикою Балкан. О.Трубачов наводить **неподавно відкриті малоазійсько-фракійсько-балтійські відповідники як слід зв'язків III тис. до н. е., у яких праслов'янська участі не бере**. «Ці ізоглоси особливо охоплюють східну – дако-фракійську – частину Балкан... Пор. • фрак. Σέρμη – лит. Sérmas; • фрак. Εδεσσα, назва міста – балт. Ведоса, верхньодніпровський гідронім; • фрак. Ζαλδατα – лит. Želčupe (В. Топоров); • фрак. Προοσα, назва міста у Віfinії (теперішнє тур. Bursa) – балт. Prūs-, етнонім (В. Топоров); • Кауноς, місто в Карпі – лит. Kaunas (за Студерусом, Френкелем – В. Топоров); • Прип'я, місто в Карпі – лит. Prienai; • Σινόλη, місто на березі Чорного моря – лит. Sam pė < *San.iprē, назва озера. Серед звичайних слів «варто згадати близкість рум. doină (автохтонний балканський

Рис. 28
Знову
антропологічно
схожі
однофамільці:
латвійці
Skudra...

елемент) – лит. *dainà* «пісня» (В. Пізані). Поширення фракійського елемента в західній і північній частині Малої Азії стосується вельми ранньої пори (імовірно, II тис. до н. е.), тому можна погодитися з думкою щодо часу відповідних територіальних контактів балтійських і фракійських племен – приблизно III тис. до н. е. (І. Дуриданов). Болгарському вченому належить і висновок про те, що «слов'янська у цих контактах участі не бере», – цит. за [Трубачев 2003, 22–24].

ДОВІДКА З ІРАНІСТИКИ

Після походу Дарія 514 р. до н. е. фракійці були включені до імперії ахеменідів як її ХХV сатрапія. Назва сатрапії була «Скудра». Під цим ім'ям *перської сатрапії* знало фракійців тодішнє сусіднє населення, що видно з дотепер наявних на карті Балкан кільканадцяти назв від цієї основи: Shkodér (*Skútari*), Skuterré, Shuttiri, Skoútari 3, Skoutárion, Skouterá, Skydra, Skutrinje, Üsküdar, Skutari, Scutaru (рис. 27). Крім того, ось результат запиту Skudra, заведенного до пошуковика системи Google (фото на рис. 28). Як і у випадку *Передеріїв*, не можна заперечувати, що у Латвії є однозначно схожі... антропологічно схожі!

НЕМИНУЧІ НАСЛІДКИ

Етнонім *скудра* не був самоназвою фракійців; відомо, що це їхнє іранське ім'я VI ст. до н. е., яке після перемог Олександра Македонського над персами було забуте. Наявність стількох Скудр у Латвії відповідає тезі Дуриданова (бо давньоір. *скудра* – таки «фракієць»), але ставить під сумнів час контактів: латвійські Скудри мають перське ім'я, якого не могло бути у III тис. до н. е. З іншого ж боку, у V–III ст. до н. е. скудри-фракійці мали перебувати у складі Персії, а не контактувати з предками латвійців, та ще й без участі протослов'ян. Залишається і третя невизначенна величина: якого походження був сам етнонім *скудра*? Чи не було це їхнім ім'ям ще до приходу до області Фракія? Адже на рельєфах Персеполіса фракійці-скудри відмінні від інших народів імперії такими ж гострими шапками, як і саки-скіфи, сагартійці, парфяни, согдійці.

6. ЕЛАМЦІ. КАВКАЗЦІ

У-ГАПЛОГРУПА J (~7%): МЕСОПОТАМСЬКА

У-гаплогрупа J – звичайна у Європі гаплогрупа, виникла на Близькому Сході, де дотепер її значення найвищі (рис. 29). Її пов'язують з давніми народами Месопотамії, анатолійцями, фінікійцями, єреями, мінойськими греками, етрусками. У-гаплогрупа J1 типова для Аравійського півострова (у Ємені 72%). Мусульманське завоювання Середнього Сходу, Пн. Африки, Сицилії, Пд. Іспанії, поширило J1 за межі Аравії, створивши новий Арабський світ. У-гаплогрупа J2b виникла ймовірно у Греції. Популяція J2b (як і меншини T) супроводжує появу рільництва на Дунаї і на Балканах аж до Молдови й Центральної України на сході Європи. J2b відома також в Індії. У Європі вона сягає максимуму в Греції, на півдні Італії, Франції та Іспанії.

ЕЛАМСЬКІ ТОПОНІМІЧНІ АНАЛОГІЇ

Тема Еламу в топонімії Україні нова і ще не встигла стати звичною, то ж її слід присвятити більше уваги. Помічені аналогії з історичною топонімією Месопотамії були відображені вже у словнику іншомовних топонімів України в рубриках «Дворіччя», «Урарту», «Сирія», «Фінікія» [ІТУ 2010, 22–39]. Частину цього матеріалу включено до оглядової статті «Східний світ в українській топонімії (І. Давній Схід. II. Іранський світ)» (журнал «Східний світ» 2009, №3) і до розділу «Давній Схід у словнику і топонімії України» колективної монографії «Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу» за ред. проф. І. П. Бондаренка. Як правило, очевидні для фахівців речі потребують для викладу неспеціальній аудиторії різномінічних доказів і наочності.

Ефектним аргументом до теми стали повторювані на карті різномовні назви Еламу: еламська Hatamti, Adamdun (пор. в Україні назви Адамівка, Адампіль, пол. Za.adame); давньоіранська Uvja (Увджа; пор. основи (В) Овча-, Вівча-); аккадська Ilem (Ilemnia, Ilemka, Illimka, гідроніми від основ Елем-, Ілем-); пер-

ська Huzi.stan (пор. Узин, Усівка, Чорногузи, основи В'яз, Біло-ус-; Гусатин, р. Хустин См [СГУ, 595], Гущин, Буштино, – для кінцевого елемента яких вже раніше було встановлено значення «битва», пор. укр. тяти, -тнуты (напр., Жабо.тин Чк, р. Жабо.тятика Пл «битва на р. Заб між Аббасидами і Омейядами»; по-дробиці [Тищенко 2011, 104–124]). Серед унікальних еlamських назв – р. Курташ Тр (ел. kurtaš «робітник»), с. Iришки (irsekki «усі»), Шуньки, По.суньки (sunki «цар»), Бартатів (bartataš «зовні, поза муррами міста»), Сапанів, Сапановчик (zappan «тюрма»), Доманове, Доманівка (doman «маєток»), Курдібанівка, Кордубанове (kurdibattīš «керуючий маєтком»), Умань, Гуманець, Манухівка (humanuš, manuhīš «поселення»; пор. і пол. Umieň, чес. Humenec 2, нім. Ummann, Gummant); також с. Хохонів, пот. Хухунчина Зворина, бол. Кухунька (ел. kükülm̩ або kizzum «священий верхній ярус зіккурату»), – пор. і с. Кизими Вн, Хк і прізвища Кізім(а) (рис. 30). Отже, пояснювані через еlamську мову явища топонімії виявилися масовими.

ЕЛАМСЬКІ ДІЕСЛІВНІ ОСНОВИ НА КАРТИ УКРАЇНИ

Далі трапилися аргументи іншої природи, на порядок глибші, ніж проста звукова схожість топонімів і реалій: з географічних назв України постав світ граматичної системи давно згаслої мови високої цивілізації, лише нещодавно десифрованої з клинописних пам'яток, та й то не повністю...

Отже, по порядку. У еlamському діеслові існував ієратив – форма для передачі повторюваності дії. Він утворювався шляхом редуплікації (подвоєння) першого складу слова: kuši «відбудовувати» ~ kukuši «не раз відбудовувати», kulla «молитися» ~ kukula «регулярно молитися». А оскільки наголос у більшості еlamських слів падав на перший склад, то друга голосна з часом зникала: kuksí, kukla.

Одним із здобутків методу топонімічного контексту стало виявлення месопотамського тематичного фракталу (пласти топонімів) України [Тищенко 2011a]. Потужним осердям цього

фракталу якраз і є сотня топонімів від таких еламських дієслівних основ з редуплікацією (повоєнням): це річки Бебелька, Тетильківці, Попеляни "Гуменець", Лв, Шешори, Чечельник "Гуменець", Хм, Кукільники, Кокорів, Хухра, Хохітва, Кагадівка, Кокозівка, Кокошинці, Кукшин, Кокутківці, Кикті, Тютюнники, Бобрик, Потутори, Чичиркозівка: пор. еламс. *bebbla* «панувати», *tatallu* «писати», *rerpli* «засновувати», *šešra* «наказувати», *kekla* «командувати», *kukla* «молитися», *kukura* «влаштувати», *hahadu* «збирати врожай», *kakza/i* «кувати» (пор. і Кавказ!), *kukši* «відбудовувати», *kuktı* «захищати», *tutni* «давати», *rerpa* «читати», *tutri*, *titri* «казати». Крім усього, сама граматична категорія редуплікації, та ще й виражена схожим формальним засобом, відома у самій українській мові (*попоходила*, *попождеш*). Ні школа, ні граматики цей засіб не підтримують, – а він собі усюди живе (*попоїси*, *попоробиш*, *попоїї эдихали б!*), і часом принципово, безвинятково послідовний: *ПОПОпола*, *ПОПОрола*, *ПОПОрала*, *ПОПоЛла*!

**«Ой Марічко, чічири,
Чічири, чічири!
Розчеси ми кучери,
Кучери, кучёри (2)»**

А ось і колоритна деталь. Якщо назва Чичирі-козівка вказує на еламомовне селище (*titri*, *titiri* «казати» + *huz* «Елам»), тоді й у цій пісні з Карпат перші рядки набувають осмисленості (!): «Ой Марічко, кажу знову, та знову і знову». (Хлопець настірний, дівчина киває на матір, тоді він їй дарує «ружу черлену».)

Було досліджено топонімічні околиці назв з редуплікованими основами у місцях їхнього найбільшого згущення: на лівобережжі Десни, під Житомиром, у Кременецьких горах, біля Головігор, Вороняків, у Товтрах, на Опіллі, Буковині й Покутті, а також навколо Більського городища на межі Сумської та Полтавської областей. Підсумок контент-аналізу близько сотні топонімів від еламських дієслівних основ з редуплікацією можна подати так:

1. **Молитися** *kukula* – 6 основ (КУКУЛ-, КУКІЛ-, КИКОЛ-, ЦУЦУЛ-, ЦУЦІЛ-, КУКЛ-).

Рис. 29
Месопотамська
У-гаплогрупа
Ј та топоніми
еламського
походження
в Україні

2. **Говорити** *tuturu*, *titiri* – 5 основ (ТУТОР-, ТУДОР-, ТЕТЕР-, ДЕДЕР-, ТИДР-).
3. **Панувати** *bebela* – 5 основ (БІБЕЛ-, БІБЛ-, БОБУЛ-, БОБЛ-, ПОПЕЛ-).
4. **Влаштовувати** *kurra* – 4 основи (КУКУР-, КОКОР-, ЦІЦОР-, ХУХР-/ КУКР-).
5. **Наказувати** *šešera* – 4 основи (ШЕШОР-, ШІШОР-, ШЕШАР-, ШЕМШОР-).
6. **Командувати** *kekela* – 3 основи (ЧЕЧЕЛ-, ЖЕЖЕЛ-, ЧЕЧИН-?, ЦЕЦЕН-?).
7. **Захищати** *kukuti* – 3 основи (КОКУТ-, КУГУТ-, КІХТ-).
8. **Віdbudovuvati** *kukuši* – 3 основи (КОКОШ-, КІКІШ-, КУКШ-).
9. **Давати** *tutuni* – 3 основи (ТЮТЮН-, ТАДАН-, ДУДН-).
10. **Читати** *rerera* – 3 основи (БАБАР-, БОБЕР-, БОБР-).
11. **Писати** *tatallu* – 2 основи (ТЕТИЛ(ь)-, ТЕТЕВ(у)-).

У перекладі аналогічними способами української мови, еламці мали час тут попомолитися, попоговорити, попопанувати, поповлаштовувати, попонаказувати, попокомандувати, попозахищати, поповідбудовувати, поподавати, попочитати, попописати. Зі змісту цих топооснов випливає, що імовірна еламомовна частина давнього населення Наддніпрянщини складала його привлейований прошарок державників та жерців. Повторювані схожі топоніми надають реконструкції переконливості. Насиченість топонімів України назвами від цього типу основ унікальна. Проте окремі схожі топооснови з редуплікацією виявлені й за межами України: BEBRA, TETERow, KUKULau D! {Kösen, Schieben, Schmerdorf}, PaTOTTERy B!, KUKULje BiH, KUKLjica HR, KUKLy, CHOCHOR.owice!, SZA-SZOR.owice {Dębno, Bobrówka, Olszany, KĄKOlewo} PL, KUKLiš MK, -e CZ, PL, TALÍNské KUKLe CZ {Bohunice, Záhoří!}, -ov CZ, SK; -in PL; -ic, -ica, HR, MK; -ase EST; КУКЛен BG; -i, -ichi, -яны BY; -ы, -ино RUS Калуз., -юк Татарс., -юй Астрах., -ята Перм., ШЕШАРис! під Новоросійськом; TITRik! TK; ŠEŠUOLia LT. Македонські й інші балканські аналогії згадані у дослідженні Н. Чаусидіса про топоніми міфологічного кола: Златно ГУМНо, Бакарно ГУМНо, КУКЛица [Чаусидіс 2008, 179, 182, 194].

Ознайомлення з парадигмою збережених основ переконує, що неповна редуплікація (КУКЛ-, ТИДР-, БІБЛ-, КІХТ-, КУКШ-, БОБР-, ДУДН-) трапляється рідше, ніж повна (КУКУЛ-,

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА |

ТУТОР-, БИБЕЛ-, КОКУТ-, КОКОШ- тощо). Як сказано, редукцію другого голосного в еlamських словах пояснюють наголосом у цій мові на першому складі. Так, одне й те саме слово kuti-ka «носій» писали силабічним письмом як ku-ti-ka або ku-ut-ka, інше слово pulu-hu – як ru-lu-hu або ru-ul-hu [Grillot-Susini]. Наявність також і другої голосної у більшості виявлених у Наддніпрянщині топооснов можна пояснити і як вторинне «відновлення» її через особливості морфонемної структури мови у нових носіїв цих топонімів, але ймовірніше, що повна редуплікація відображає таки давніші форми цих основ.

МЕСОПОТАМСЬКІ ПИСАРИ

Сюрпризом стало виявлення на витоках Дністра назви с. *Дубшари* ІФ, схожої на ім'я м. *Дубоссари* на нижньому Дністрі. За даними Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD), акадською мовою Ҫipšarri, а шумерською – dub-sar означає те саме: «писар, вчений» [Tinney, Jones]. Виявилось, що околиці Дубшар повні інших ознак месопотамських реалій: с. ► **Дубшари** ІФ (РОЖнятів): ^р. і с. **ДУБА!** шум. dub; пот. ШАНДР. ОВЕЦЬ шум. zandara + Uyja, **ТОПІЛЬСЬKE** ел. turri, **ВІЛЬХівка** ulhi «селище», р. **_ЛІМниця** (нижче по ній ур. АДАМівка!), **ІЛЕМНЯ** Nam[^] LUTI i g. **ЛУХИ** luhša «храмовий службовець», г. **НЕГРин**, **НЯГРа+**, р. **СОКОЛ**. ОВЕЦЬ ел. sukkal секретар! + Uyja, НЕБІЛів акк. nabu + Bel[^] СЛИВки ар. salib хрест, СПАС spah, р. ЧЕЧВа *tetv?- (пор. ТЕТЕВчиці Лв Радехів), ПЕТРанка ел. petri «ворог».

Звідси випливає кілька перворядних за значенням висновків:

1. Назви *Дубшари* і *Дубоссари* вказують на факт **присутності месопотамських писарів**.

2. Топооснови назв навколо Дубшар кількамовні, що відповідає історичній дійсності самої Месопотамії: глинняні таблички згадані тут еlamською і шумерською (turri, dub, zandara), писаря – акадською і еlamською (Ҫipšarri, sukkal), Еlam названий по-акадські Nam (ІЛЕМНЯ, а з аферезою голосної – р. **_ЛІМниця**) і по-еламські (ур. АДАМівка Hatamti, пізніше Adamdun).

Рис. 30
Ще раз –
антропологічно
схожі
однофамільці:
Кизими...

3. Різномовність Дворічча видної у топоконтексті розміщеній південніше р. *TaUPiSHURka* акк. Ҫipšarri (у с. Лопухів Зк). Поруч з нею пот. КУРТЯЩИК ел. kurtaš! «робітник», в околицях г. **ДАРВАЙка** дперс. Daryavaš «Дарій» (східніше хр. **ДАРІВ**), поруч г. **БОРВІНОК** Парфян-, між ними стр. Герсовець (шум. Girsu, місто біля міста Ур), стр. **МОХНАТИЙ** фінік. маханата «укріплення», стр. **ПЕТРОВЕЦЬ** ільМуватий акк. Nam.

4. Якщо справді в основі назв Дубшари – акадська назва писаря Ҫipšarri, а Дубоссари – її **шумерський** відповідник dub-sar, то це перші месопотамські етимології для сучасних географічних назв.

5. Крім того, виходить, що перші морфеми і слів Ҫipšarri, dub-sar «писар», і назив Dubšari/Дубоссари, Дубшари таки справді відповідають шум. dub-, акк. Ҫip-, еlam. turri «глинняна табличка». Цей лексичний зв'язок і ця міжмовна відповідність підтверджують правильність припущення про збереження в Україні у численних назвах від простій основи ДУБ- сліду епохальної реалії Близького Сходу – **глиняних табличок з текстами**.

6. Непрямі підстави до цього виникали не раз з фактів звичайності в Україні й на прилеглих землях назв від основ ГВОЗД- і MIX-: пор. перс. mīx «цвях, гвіздок»; mīk «клинопис».

7. Водночас ці значення основ ДУБ-, ГВОЗД-, MIX- добре корелюють з топонімами від двох еlamських ітеративних основ з редуплікацією *pepera* **«регулярно читати»**: попочитати (БАБА-Рики, БОБЕРка) і *tatallu* **«регулярно писати»**: пописати (!) (ТЕТИЛЬківці, ТЕТЕВчиці).

8. Отже, по-перше, ойконіми *Дубшари* і *Дубоссари* імовірно походять від акк. Ҫipšarri, шумерс. dub-sar «писар, вчений»; по-друге, значна група назв від топооснов ДУБ-, ГВІЗД-, MIX- можуть мати прототипи шумерс. dub «глинняна табличка», dperс. mīx «цвях, клин, знак письма», mīk «клинопис»; потрете, група назв від основ БАБАР-/Бобер, ТЕТИЛ-/Тетев- мають імовірним прототипом еlam. *pepera* «регулярно читати» і *tatallu* «регулярно писати». Ці три групи топонімічних явищ складають три незалежні гру-

пові докази знайомства наддніпрянців з месопотамськими клинописними документами. Це спонукає до переосмислення дотеперішніх схем культурної історії Наддніпрянщини, як і дошуку інших ознак її причетності до ареалу не лише перського клинопису (нарис 2).

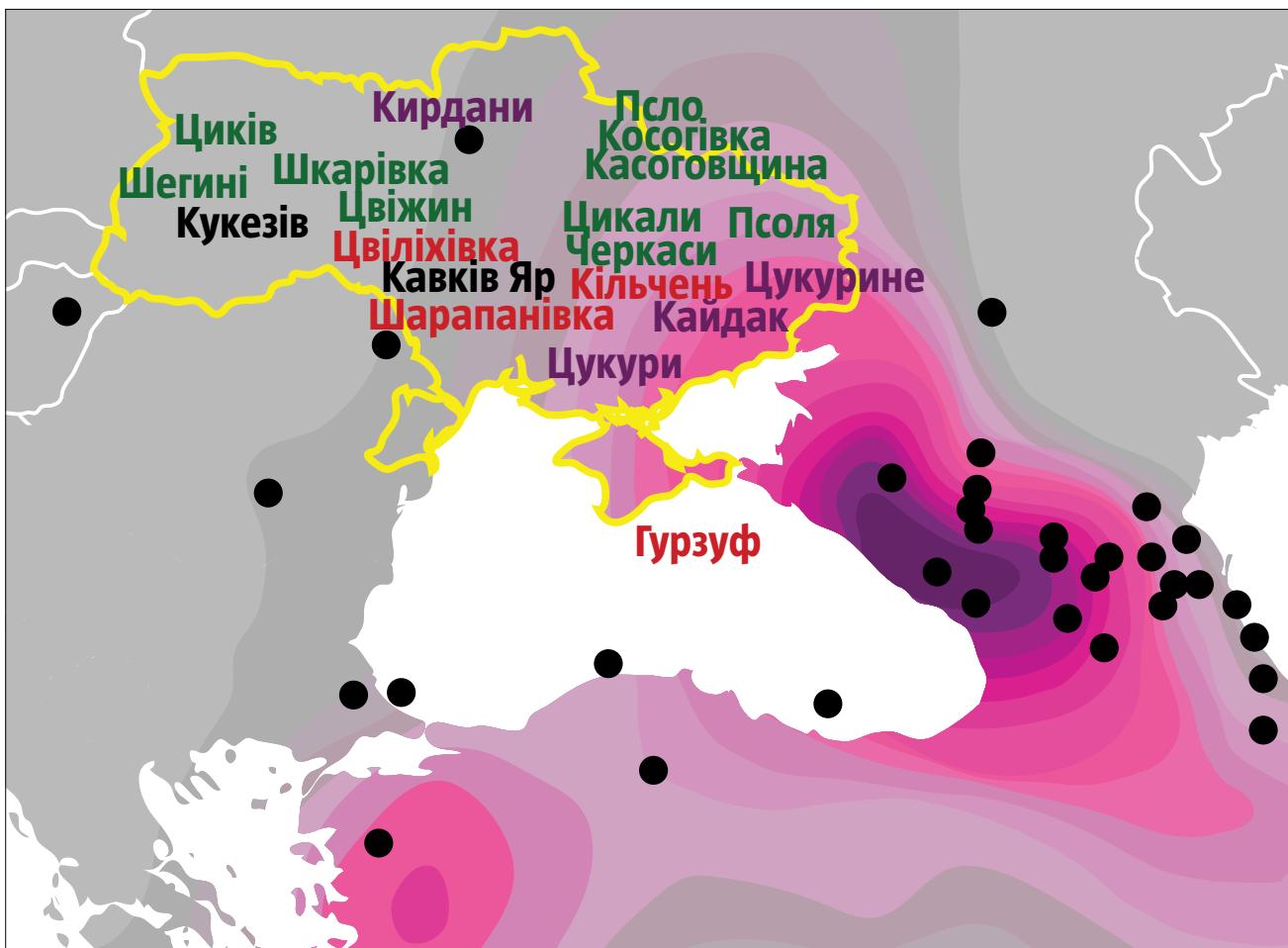
ЕЛАМСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Виявлені месопотамські словникові зв'язки поки що поодинокі, але з часом їх може побільшати. Ім'я Еламу може бути імовірним джерелом кількох відмінних за змістом, але близьких за лексичною основою слів. Так, укр. **леміш** означає «соха, плуг», наявне у словниках різних слов'янських мов (влуз. Lemishow – топонім) (традиційно виводять з ломити); [лемати, лемзати] «ходити дуже повільно...» – «неясне», «географічне поширення слова в слов'янських мовах незвичне для фінно-угорських запозичень»; лемішка «страва з густо запареного борошна»; [лемешк] «глинистий ґрунт» – «неясне», але «пов'язується з леміш «рало» [Brückner, 294]» [ЕСУМ, III, 220].

Відомий генонім лемки «етнографічна група українців у Карпатах» має лише «узаконену» народну етимологію – наївне побутове пояснення від слова **лем** «тільки, лише» [ЕСУМ, III, 220]. Натомість у Карпатах є свідчення еlamського топонімічного оточення топооснови **ЛЕМАК**, як-от пот. **ЛЕМАКІВ** у с/Р Синевир Зк Міжгір'я: {поблизу пот. ІЛЕМський, ІЛЬМа}, або с. **ЛЕМКІВЦІ** Зк Ужгород: {ВОВКове Uyja, ШИШЛІвці, ЛУМшори, пот. ЛОМування}. Імена сусідніх бойків пов'язують з кельт. Voii (як і назву іст. Bohemia «Чехія») див. [Тищенко 2008, 230]; а **гуцулов** – з gesecyl і Goti minores (гіпотеза О. Гуцуляка; повідомив К. Рахно), – порівняймо і осетинське ges «переселятися» (з тюрк. goč «переселення», тадж. kūč «ковчівля») [Абаев, I, 521] + рум. -ul). До вартих уваги еlamських лексичних аналогій слід віднести і укр. **нашком**, **принцикнути** ~ пор. ел. nišgi «захищати, оберігати; перен. закривати» [Quintana].

КІЗИМИ

Верхній ярус зіккурату мав дві еlamські назви: **kukunnu** (пор.

Хохонів ІФ), пот. Хухунчина Зворина Зк, бол. Кухунька Вл) і ще **kizzum**. Існують не лише топоніми, але й українські прізвища Кізима (Кізема, Кизима, Кизим), які часто мають люди зі східними рисами (**рис. 30**). За 48 років викладання в університеті автор не раз бачив студентів з таким прізвищем і такими рисами. І коли в публікаціях з еламістики зустрілося слово **kizzum** – саме з прізвищем Кізим воно і було співвіднесене. Кізими можуть бути неймовірно далекими нащадками еламської еліти, жерців, які понад три тисячі років тому мали доступ до храмової святыни на кіззумі (кукунну) – вершку зіккурату. В такому разі, ім'я свого роду Кізими передають з діда-прадіда немислимо довгий час. Вони забули сенс слова «кіззум» (яке давно вимовляють з И на місці іншомовного У) і кілька разів змінили мову. Однак спромоглися зберегти упізнаване звучання самого прізвища як власного

Рис. 31
Кавказька
Y-гаплогрупа
G відповідні
українські
топоніми

історичного маркера [Тищенко 2011а, 20].

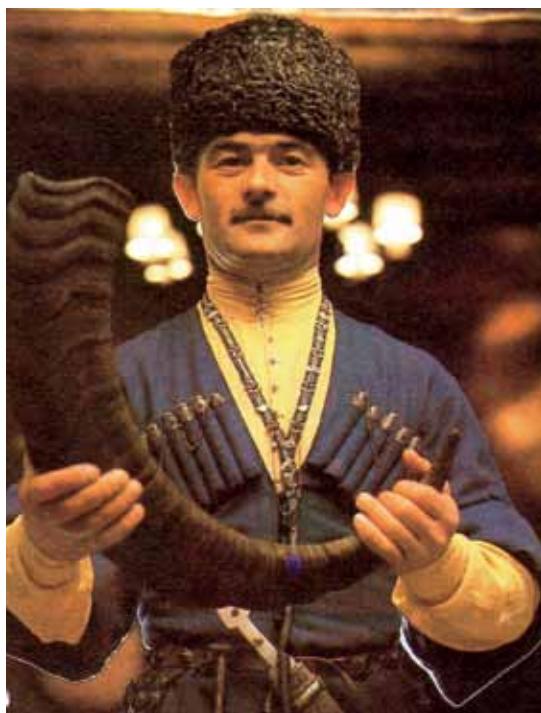
Ю. Старостін дійшов висновку, що, очевидно, «еламська мова є "містком" між ностратичною і афроазійською філами, не виключено, що останнім реліктом прадавньої гілки глобальної "євразійської" або "бореальної" родини, яка включала також ностратичну і афроазійську» [Starostin 23].

Так група топонімів України від еламських діеслівних основ з редуплікацією вигідно доповнила масив еламських топооснов, добутій шляхом «звичайного» пошуку лексичних аналогій. Яскрава група діеслів з неповторною морфологічною особливістю, образно кажучи, незворотно з cementувала виявлений пласт еламських назв, повернувши їх до наукового обігу. Водночас додано переконливі подробиці контактів з народами Месопотамії місцевих наддніпрянців: за сучасними уявленнями, – індоєвропейських предків теперішніх українців.

У-ГАПЛОГРУПА G (~4%): КАВКАЗКА

У-гаплогрупа G походить з району Кавказу, поширені переважно у гірських районах (Іран, Афганістан, Кашмір), а також у Казахстані, Європі й Північній Африці. До групи G2a належить від 5 до 10% населення Південної Європи, але у Північній Європі її майже немає. Місця у Європі, де гаплогрупа G2 перевищує 10% населення, – це Кантабрія, Швейцарія, Тироль, Центральна Італія, Сардинія, Північна Греція і Крит – усе це гірські й відносно важкодоступні райони.

Існує кілька гіпотез щодо появи групи G2 у Середземномор'ї, найраніша з яких пов'язує цей процес з приходом неолітичних рільників і скотарів з Анатолії у 7-4 тис. до н. е. У такому разі мігранти з Кавказу могли принести з собою навички розведення овець і кіз, одомашнених на південь від Кавказу у 10 тис. до н. е., і це пояснювало б їхнє більше поширення у гірських районах Європи й Азії. Інша гіпотеза

пов'язує появу цієї групи з поширенням навичок обробітку металу з Анатолії до Сардинії та Алп. Виглядало б так, що мігранти G2a рухалися з Анатолії та Кавказу безпосередньо до Центр. і Зах. Європи, судячи з усього, на запрошення індоєвропейських володарів. У Греції й Римі група G2a могла з'явитися лише по приході сюди індоєвропейців. В Україні типи кавказьких облич звичайні (рис. 32).

ОСЕТИНСЬКИЙ ПАРАДОКС

Третя гіпотеза пов'язує поширення гаплогрупи G у Центр. і Зах. Європі з найманою кіннотою римського війська – сарматами й аланами, носіями відповідно підгруп G1 і G2a1. Стрийте, ви ж кажете, що мова аланів – сарматська, і що вони були носіями групи R1a? Так, були, поки жили у степу. А тоді почали ставати осетинами і за генетичним складом наблизилися до нових «сусідів по Кавказу». Осетинський парадокс полягає в тому, що мова таки безперечно іранська, але носіїв групи R1a серед осетинів лише 2%! Зміну мови тут пояснюють механізмом «пнанування еліт» (аналогічно сталося у вірмен і мадярів).

КАВКАЗЬКІ ТОПОНІМИ

На Кавказі не було потужних цивілізацій, як у Месопотамії.

Рис. 32
В Україні типи кавказьких облич звичайні

Зате він в усі часи був «городом». Вдається простежити наявність в Україні топооснов з усіх трьох груп досі живих десятків мов Кавказу (рис. 31). Основа назв Ківшувата і Кільченъ нагадує Колх-, Шарапанівка Вн і Шарпанці Лв відповідають назві античного міста Сарапан (тепер село Шорапані) на р. Ріоні в Грузії, – але це може бути й слід по всюдисущих грабіжниках-скіфах (пор. осетинське хæлæf, російське шарап

«заклик до колективного розграбунку» + ір. an суфікс множини). Назва с. Кукезів Лв схожа на Кавказ (але і на алб. Kukës), Кавків Яр Вн – на арабське ім'я Кавказу «Кабк». Дагестанський слід мають назви сіл Цукури Хс, Цукурине Ди, Кирдані Жт, Кв, порогу на Дніпрі Кайдак і прізвища Кайдаш, – пор. етноніми цахурів, каратинців (самоназва кирді), кайтагців (= хайдаки, тепер у складі даргинців). Найпомітніший слід адигів: Одаї, Черкаси, Касогівка, Цвіжин, Шкарівка, Псло, Джгун, Шегині, Циків, – пор. адиге = черкеси = касоги літопису, племінні союзи цвіджа, шкарауа, адиз. рса «річка», ڇун «хрест», каб. шьоген «священик», каб. сәќ «малий, дитина».

КАВКАЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Слів кавказького походження поки що відома жменька: коверзувати, каверза, габардин, сковорода, кувалда, – усі виключно від самого етноніма кабарда (історично – «габри»); з Кавказом пов'язують прототип слова меч.

7. МАВРИ

У-ГАПЛОГРУПА Е1b1b (~3%): САХАРСЬКА

У-гаплогрупа Е1b1b (в Україні бл. 3%) – ознака міграцій з Африки до Європи. Її підгрупа Е1b1b1a2 пов'язана з колонізацією греків. Окрім Балкан і Центральної Європи звичайна на Кіпрі, на півдні Італії та Франції (це частини античного грецького світу). Е1b1b1b (Е-M81 або Е3b1b) є характеристикою берберів північного заходу Африки. У деяких районах Марокко до підгрупи Е1b1b1b належить 80% населення. Є вона в Іспанії, Італії та на півдні Франції, на півдні Португалії 12%.

Із знайдених в Інтернеті фото (**рис. 33**) на нас дивляться алжирські кабілі: вони належать переважно до берберської гілки «великої європейської раси» (хоча поняття й застаріло, але тут його вжити доречно). З очевидністю, такі обличчя в Україні не чужі. Кілька відсотків кабільського населення Алжиру – блондини. Важко повірити, що молодик праворуч – не з Обухова чи Кагарлика...

МАВРСЬКІ ТОПОНІМИ

До нас люди У-гаплогрупи Е1b1b потрапили з потоком мусульман через «коридор Росафи». Судячи з назви річок *Rusava*, *Гайсин* Вн., *Rosava*, *Гайшин* Кв., Чг., с. Rusava CZ, Rossau 2/ Gischau 2, Russow/ Gischow 2 D (тут же Alach, Allach, Müsselnow!) (**рис. 35**), це проникнення арабів до Європи почалося у VIII ст. за халіфа Гішама (724–743), столицею якого було місто *Rusaifa* під теперішнім Оманом (доти столицею був Дамаск, після Рузафи Багдад). Ім'я адриатичного порту *Rosaфа* (тепер Шкодер, Албанія) виникло як реplіка столичної *Rusaфи*, причому ні до 725 р., ні після 750 р. воно не могло бути прапором Халіфату [Тищенко 2011]. На Балканах маври просувалися узглиб річками Південна Морава, Західна Морава, Дунай – і далі іншою річкою Морава у Чехії; в Україні – *Муравський шлях* (1650: *Morawski*). У цьому маршруті, відновленому з самих фактів топонімії, могли бути сумніви до публікації даних про У-гаплогрупу чехів, мадярів, баварців, градієнтної схеми поширення У-гаплогрупи Е1b1b: до-

Рис. 33
Алжирці:
важко повірити,
що молодик
праворуч не
з Обухова чи
Кагарлика...

кази генетики тут наочні і неспростовні (коричневі й чорні сектори на **рис. 34**, відповідність фактів топонімії та генетики на **рис. 35**). Слідом арабохозарської війни 710–737 рр. є у нас назви селищ ПАТАЛАХівка Лг (від вигуку джигаду: Фатх Аллах! «Перемогу дав Аллах»), також ПОДОЛЬОХ Хк, См, ВОДОЛАГа Хк 2, ВОДОЛАГівка См (сюди ж сотня прізвищ Паталах і Патлах). Імена халіфа Гішама і його полководців аль-Хараши, Маслами, Мервана увічнені у назвах: населених пунктів Гайшин, Гайсин, Хорошеве; могила Хорошева; кілька Маслівок, Мервин, Мервінці – в арабських топонімічних контекстах (про вираз на Волині робити *мерву* «збиткуватися» повідомив В.Шолом). З перемогою Аббасідів над Омейядами у 750 р. пов'язані назви населених пунктів Жабо.тин, р. Жабо.тнянка Пл (битва на р. Заб), численні Жабинці, Жабчі, Барабашівки [Тищенко 2011].

Гідне подиву, що це регулярне проникнення маврів до

Європи тривало, здається, до XII ст., на що вказують назви с. Габун Лг, Гапонівка См, Гапономечетне Дп або Gaboň Pl. Ім'я с. Тидрік Mk виразно пов'язане з назвою о. Тидра біля Габону, де у 1040-х рр. ібн-Ясін і його послідовники заснували перший рибат – військовий монастир арабів для навернення кафрів (пор. у нас Риботень Ч, Риботин См, Арабат Км, також Рабат у Марокко, Арбат, Арабач, р. Улемка, Улемль у Росії).

УКРАЇНСЬКІ АРАБІЗМИ

Український словник зберіг інакше не пояснимі сепаратні арабізми на зразок *потала*, *сум*, *могорич*, *хосен*, *мацапура*, *капарити* (і Копирів кінець у давньому Києві), унікальну семантику слова *батьки* (це не множина від «батько», як і білор. бацькі, порт. os pais, ісп. los padres), – пор. ар. *ابو* «батько» ~ *ابوئین* «батьки» (форма двоїні).

ДЖЕДЖУЛИ, ДЗИРИ

Типово українські – і водночас класичні магрибські – риси зо-

Рис. 34
Росафа –
ворота маврів
до Європи

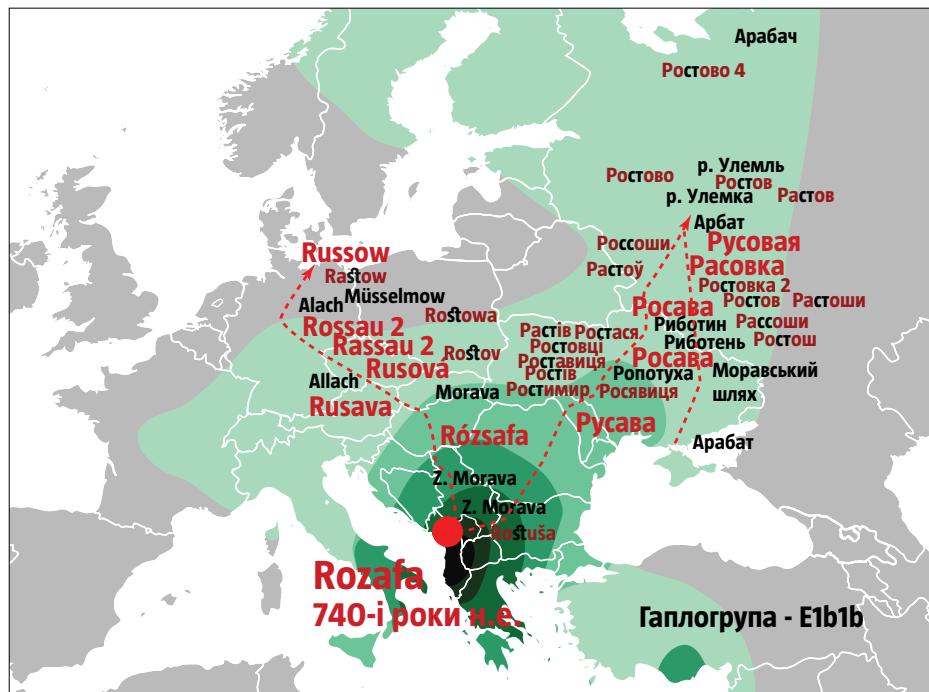

внішності професора К.О.Джекули і його племінника-тележурналіста Андрія Джекули, історика Я.І.Дзири (рис. 36). Прототипами цих прізвищ можуть бути назва порта Jijel Джиджел в Алжирі та ім'я династії Дзиридів з Магребу (відомі і прізвища Джеджалій, Джиджора).

МАДЗИГОНИ

У своїй класичній праці «Мови світу» А. Мее і М. Коен повідомляють про туарегів таке: «Арабське слово *twārōg* NB (в однині *targi*) відтворює місцевий частковий етнонім. Загальне ім'я, яким звуться туареги – це діалектна форма слова *imāzīgōn*... або у множині *imūhaq* (у північних говірках) чи *imūšaq* (у південних), звідки назва мови *tamāhaq* або *tamāšāq*, *tamāšägt* "тамазігт"» [LM, 138]. Щойно згадана форма *imāzīgōn*, та ще вживана у Сахарі й Марокко без протетичного *i* – *māzīgōn* [LM, 136], – враз нагадала автору прізвище його армійського ротного старшини Мадзигона. У солдатські роки випускнику-філологу здалося, що це якесь молдавське прізвище – та й по тому. Згодом серед тисяч наших студентів таке прізвище трапилося за 48 років єдиний раз. Аж ось коли прийшов розв'язок.

Рис. 35
35. «Коридор
Росафи»
– шлях
У-гаплогрупи
E1b1b

У староукраїнській грамоті з Сучави 1473 р. згадано болото *Мастекун* (див. врізку); від Сучави близько й до Покуття, звідки родом мій однополчанин. А коли виявляється, що не лише у південній Буковині досі є села Mesteacăñ, Măstăcan (2), Mestecăniș, а в Румунії взагалі таких назв 18, то стає зрозумілим, як туареги і на Покутті опинилися: це знову «слід Росафи». Справді, є своя р. *Rosava* і коло Таращі, і ще інша – за Ніжином аж під Новгород-Сіверськом

У звязку з поширенням прізвищ Мадзигон набуває актуальності назва острова Фезань на Дніпрі напроти Томашівки (з карти Боплана). Річ у тім, що Фезан – це височина у центрі Сахари, де якраз і живуть туареги (вони ж імажігени і тамашег). Сюди ж назва оази Гадамес у Лівії, упізнавана в імені села Годомичі Жт.

СУМ СУМЕННІЙ

Подиву гідні деталі тривалого мирного співжиття з мусульманами зберіг словник. Поширене російське слово *суматоха* означає «метушня, поспіх, поквапність». Відоме й діалектне українське *[суматуха]* «меланхоля», системно підтримуване словами *сум*, *сумний*, *сумувати*. Досі не було спроби розібратися у причинах разючої відмінності значень цих двох слів у двох сусідів-

слов'ян. Арабський прототип союзу «твєрдий піст» (під час рапмазану) прямо вказує, що предки українців бачили похнюплених арабів удень, предки ж росіян – були свідками їхніх поквапних розговінь уночі.

ЇХ ЗНАЛИ НА ПОКУТТІ, ПІД ТАРАЩЕЮ І НІЖИНОМ

• У с. Стецева на Івано-Франківщині (Снятин) і деінде на Покутті у побуті відомий зневажливий вираз "Тей ти, мазігоне ти!"

(М. Курилюк, 07.2010)

• "Зустріла знайоме слово, яке чула в 1950-х рр. Ви згадуєте прізвище Мадзигон, а в Малий Березянці (Таращанський район на Київщині) дракніли стриженого під машинку хлопчика "маздигін", жартуючи пита-ли: "Тебе вже обмаздигіонили?" Коли хлопці робили шкоду, батько казав "Ех ви, маздигони!", щоб не називати дурнями"

(Н. Галич, e-mail
22.10.2010)

"А ҳотаръ томоъ селовъ... до өвстга Черленсон, идже сст
бллато Мъстекхнова"
(ССУМ, I, 623)

• Назва малої шателі, якою живописці зішкрябують шар олійної фарби для переробки написаного – мас-техін...

• На занятті 9 лютого 2012 р., почувши про ці факти, студентка А. Хоменко згадала, що у Ніжинському районі на Чернігівщині кажуть: "обмадзигонити курку" (обскубти) (!)

У-ГАПЛОРГРУПА Т (~1%): ЕРІТРЕЙСЬКА

У-гаплогрупа Т досить рідкісна у Європі в цілому (менше 1% населення – так і в Україні). Вона походить з Червоного моря (звідки й назва), але етапи формування її пройшли й над Індом. Okрім Ефіопії і Європи, група Т відома у Південній Індії, Росії, Танзанії і Камеруні (у народу фульбе 18%), у Австралії. Несподівано високі відсотки виявлені у м. Шякка у Сицилії (18%), на іспанському о. Івіса (17%), у Сербії (7%). Від 3 до 4% населення належать до групи Т в Італії, Португалії, Греції. Значить, і до нас люди групи Т могли потрапити все тим же шляхом через Росафу.

8. СЛОВ'ЯНИ

СЛОВ'ЯНИ: ТЕМНІ КОРЕНІ ЕТНОГЕНЕЗУ

Час підбивати підсумки, – але чомусь іще не йшлося про слов'ян. Річ у тім, що якихось спеціальних слов'янських генів – не знайдено (як і германських, балтійських, романських). То де ж у викладеному вище знайти слов'янське?

Перше і найістотніше: слов'яни – **де?** Після цих здобутків генетики біологічний слов'янин остаточно стає міфологемою. Зі схем видно, що слов'яни біля Дніпра – біологічно не ті самі, що біля Дунаю. Вісли чи Волги (так і угори-мадяри на Дунаї – біологічно не ті, що угри-ханти за Уралом; або германці-скандинави – біологічно інші, ніж німці й англійці). Знову ж, де тоді «германці»? Переклад назви праці З.Россер, О.Євграфова, С.Кравченка і 60 їхніх колег – «Y-хромосомна різноманітність у Європі – градієнтна і залежить не так від мови, як від географії». А осьільки простір – це проекція часу (Вяч. Іванов), то за *просторовим розподілом стоять історичні події*. Або інакше на ту ж тему: «Україна – це Русь, що залишилася вдома: нема на ній ні провини, ні гріха» (В.Новодворська). У IX ст. до центру Європи «протовпилися» мадяри з чужою за звучанням і структурою мадярською мовою. І от – диво: за набором Y-гаплогруп *европейців*-мадярів не відрізнили від сусідів – «слов'ян», «романців», «германців», власне, – слов'яно-, романо- і германомовних *тих самих европейців*. Такі ж і осетинський, і вірменський, і грецький парадокси. З картосхем розподілу Y-гаплогруп у Європі наочно видно, що й українці не мають якогось особливого способу появи на світ, відмінного від інших народів. Вони – як усі европейці з 20 тисячами років власного формування «на місці» і не відкололися позавчора з чийогось ребра.

Коли взяти історико-географічний кукутені-трипільський простір (де більшість людей має Y-гаплогрупу I), то «за ступенем трипільськості» (найбільші блакитні сектори) послідовність слов'ян така: боснійці (поза схемою), українці, хорвати, серби,

Рис. 36
Типово
українські
й водночас
типово
магрибські
обличчя

булгари – це українці у своєму «трипільському колі» (**див. рис. 9**). За «ступенем скіфізації» (помаранчові сектори), – послідовність інша: поляки, росіяни, словаки, білоруси, словенці, чехи, українці – це українці у «скіфському колі». Коли ж узяти «за ступенем арабізації» (чорні й коричневі сектори), – то за цією ознакою послідовність ще інша. І так далі.

По-друге, **кого** обстежено? Дослідникам С. Кравченка трапилися українці, дані про яких отакі, у О. Семіно – отакі, а Дж. МакДональд додав до своїх українців ще й білорусів...

Поки теоретики дійдуть згоди про конкретні відсотки, оптимістичний підхід до отриманих ними результатів полягає у розгляді самих виявлених генетичних складників народів, що ми й зробили.

По-третє, слов'яни – **якого часу?** Невже фізичні й моральні цінності слов'ян були від початку найдовершеніші – настільки, що досі можуть прасти за взірець і орієнтир на майбутнє? Наскільки такі слов'яни є міфом? Коли йдеться про наш народ, то зрозуміло, що українці до XVIII ст. були генетично менш різноманітними – образно кажучи, без Москalenків; якщо це українці до XV ст., – то без Москalenків і Ляшенків; якщо до XIV ст., – то без названих і Литвинів, Литвиненків, Литвинчуків; якщо до XIII ст., – то без них і Татарчуків, Могил і Могильницьких; якщо до X ст., – то без названих і Данченків, і Мажаровських. Звичайно ж, і серед топонімів тоді нічого схожого на ці прізвища й бути не могло. Коли йдеться про місцеву людність до VIII ст., – то вона була і без усіх згаданих сімей, і без Горбачів, Візирів і Паталяхів, без Магушинців і Мачуських; якщо до V ст., то без Абаровських і Ображеєвичів; якщо до IV ст., то без Гунь і Гунченків.

Серед нас чимало Передеріїв, і Шкурупіїв, і Коцупіїв: як виявляється, у складі українців їхній «стаж» – серед найдовших. Але можна уявити стан етногенезу й до V ст. до н. е., коли серед місцевих наддніпрянців не було, крім усіх названих, ще й Передеріїв, Шкурупіїв, Шкроботів, Шкарапут, Гмир, Коцупіїв, Пахлів, Азаренків а до

VI ст. до н. е. – усіх названих і Кизим. Залишаються самі ендемічні «трипільці». Відповідно менше слів-запозичень, менше «незрозумілих» назв селищ... Куди ж «розтає» слов'янство, коли подумки забрати «домішки», які його, кажуть, «зіпсували»? Правильна теза – протилежна: генетично й мовно найбагатший сучасний стан слов'янства. Чим глибше в історію, тим бідніше поняття, менша схожість «тодішніх слов'ян» на теперішніх. І неминуче наближається межа, за якою «перші слов'яни» невідрізнимі від якихось таємничих «передслов'ян». Було б антисторично, якби раннє слов'янство мало відразу складний, насичений, розвинений, сформований зміст (а саме таку «уречевлену міфологему» і плекають квасні патріоти). То хто ж були ті «передслов'яни», від яких «перші слов'яни» лише ледь-ледь відрізнялися?

Очевидець облоги Царгорода 628 р. і війн Візантії зі степовиками, поет Георгій Пісида відтворив у віршах етнічне оточення, з якого «вироїлися» ранні слов'яни. Видно, що це «Дике поле» було переважно, а часом і виключно іранським (*курсив*). А от і моральні цінності й дитинство «перших слов'ян» очима цивілізованого грека:

**«Парфяни випалюють персів, скіфи
нищить слов'ян, а ті – скіфів.
Заюшенні кров'ю взаємно, за вбивство
відплачуєть вбивством,
І з розпачу й люті зростає щораз не-
минуча війна»** [СИ, 70-71].

**«Нам з заходу хмари фракійські
принесли війни боревій,
Скіфи підкрайлися з суші, слов'яни-
вовки із човнами затяли битву мор-
ську.
Їхньою крові набравшись, хлюпа-
ють хвилі червоні,
Ще й [перська] Горгона зі сходу,
наче мара, постає»** [СИ, 71].

**«Ворожий нам варварський розум
без ліку слов'янта булгарів
В човни посадив дерев'яні (бо до-
вбанки здавна він мав)»** [СИ, 69].

**«То ворог непростий з'явився, зли-
лися тут різні потоки, змішалось ра-
зом тут усе:
Слов'яни домовились з гуном, а
скіфи собі – із булгаром,**

Мідієць злигався зі скіфом, – хоч мова усіх розділяє й далекі місця існування,
Але ж проти нас, нагостривши, з'єднали вони свою зброю – В бажанні богами поганства здолати твердих християн» [СИ, 67].
 ...Отут слов'ян справді не відрізнили від їхніх молочних братів. Звичайно, можна грека вважати слов'янофобом і не слухати.

Щораз меншає забобонів навколо народження слов'янства, і воно постає в усій своїй натуралістичній оголеності. Хто ж таки їх породив? Греки кажуть – скіфи. У Польщі виявлено в належному іранському контексті поблизу м. Площік на Віслі назву села **Skłoty Nowe**, у якій розпізнано відому від Геродота самоназву скіфів – сколоти. Сколоти на Віслі – це нормально, бо межею Скіфії була якраз Вісла. Після цього стає очевидним зв'язок з цією назвою і цим етнонімом саме на польському матеріалі топо-основ SKŁÓT-~SKŁOD- (SKŁODy-Stachy, SKŁODY BOROWe, SKŁU-Dzewo), як і прізвищ поляків (Curie-Skłodowska), а також іменника пол. sklut «сокира», літ. sklutas [Brückner, 494]. З аферезою (відпадінням першої приголосної, яку почали сприймати як прійменник «з») ця основа мала стати _KŁOD-/ _KŁÓD-/ _KŁUD-: то ключ до пояснення ім'я притоки **Одера Nysa KŁODska** як «Ниса сколотська (отже, скіфська!)» (нім. Glazter Neisse ще далі від прототипу). Інша притока Одера – **Nysa Łużicka** «Ниса Лужицька» (нім. Neisse) тепер – кордон Польщі з Німеччиною. Наспів час і для назви рукава Дніпра **Скарбна-КОЛОТівська** Дніпра (Нікополь).

(Саме ця назва *Скарбна-КОЛОТівська* *сколот-? спонукала до перегляду етимології слів *скарб*, *підскар-бій*, *скарбівці* «прислуга», скарбовий «поміщицький»: замість традиційного дvn. scerf «монета» (без аналогії у чеській, словацькій, словенській, хорватській), – запропонувано їмовірне походження з парф. *хшахрап- «володар» (досліджено окремо).)

У контексті зі сколотами і обома *Нисами* набуває ваги існування у Польщі, Німеччині, Чехії сіл з назвами від основи Парн- (Parnowo, Parnica; Parin, Pahren, Pahrenz; PARNík, oPAR-

No). На тлі цих топонімічних ознак іранського степового життя раптом згадуємо, що столицею тих парнів (по-новому «парфян») було місто **Ниса** або Ниса Парфянська за Каспієм – виходить, також «Ниса сколотська»!..

Значить, весь цей простір входив до складу Іранведжа, «Іранського світу від Ниси до Нис», значить недаремно античні історики вказують на сусідню з Нисами Віслу як на межу між Скіфією і Германією! І ця нова широчинн розриває останні перепони до дальших викладок: де ж корінь слов'ян.

НАЗВИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН

Найраніші держави слов'ян пов'язують з таємничими «червенськими городами» на лівій притоці Бугу Гучві. Як визнає історик, «розвиток і занепад цих давніх племінних держав для нас закритий і невідомий, – тільки могутні городища, що залишилися досі, свідчать про творчі зусилля давніх віків» [Крип'якевич, 33]. Тут же, на Гучві була і столиця волинян. І

Хвалинське, Хвалимське, Хвалитьська дорія (перс. dārghā, дперс. draya «море!») і, нарешті: «Хвалинське море. У народних піснях: Волинське море»... Ключик знайшов свій замочок.

Ось чому в «Золотих луках» аль-Масуді волиняни названі «коренем із коренів слов'янських», ось у чим річ, що «всі слов'яни їм покорялися»: це вчораши скіфи-парфяни, «хвалимські саки», знайомі парні з їхньою халепою і дерібаном. Правду сказав араб. Це ми, втративши контекст, довго не розуміли, що він каже. Не були готові до істини, сказаної відкритим текстом: корінь слов'ян – учораши парні. Це їхні нащадки – половина росіян, поляків і словаків з У-гаплогрупою R1a. І кожен третій українець, якщо він не Передерій.

Після волинян, як кажуть, решта стає справою техніки, бо в колі виявленої іранської тематики вже нема де подітися: етноніми кащубів, їхніх сусідів коце-вів (рис. 37) і просторічне укр. [кацапи] тут виглядають похідними від дперс. xšaçar «сатрап». Дравений деревляни однокорені з драбами і Драбовим, отже продовжують мідійс. xšaθgar- «володар, сатрап». Звичайна у мовленні сарматів заміна всіх Р на Л (пор. вище Xvārēzm ~ *Xvālēz, Parθāvā «Парфія» ~ pahlawi) доводить до невідізнаваності ту саму основу xšaθgar- у назві ЗДОЛБунів, а з аферезою (відпадінням першого складу) – в етнонімі дуліб (але це вона! – є давніші форми з т-: в Україні р. Туляпя, у Польщі с. Tulibowo). (Показово, що ім'я Дулеп є в літопису і серед половецьких імен [Баскаков 1987, 83]). Той же механізм Л/Р робить з етноніма «парни» – новий «палуні» (поляни), – так у Масуді. Причому, акурат там де треба – і для полян-поляків, і для полян-киян (читач напевно знає цей конфуз літопису: поляки теж назовані полянами – крім того, що там же йдеться і про ляхів – і по сьогодні жодного коментаря від патріотичних науковців!) Острівці інших іранців у морі саків-хвалинців зберегли для нас і окремі форми з Р (пол. Poronin, укр. Параніне Жт), зате на карті без ліку Ясних Полян – «яєв-парні»... (Скандинавам-данцям у пізнішій сівеїр автор присвя-

«ЗА СТУПЕНЕМ ТРИПІЛЬСЬКОСТІ» ПОСЛІДОВНІСТЬ СЛОВ'ЯН ТАКА: БОСНИЙЦІ, УКРАЇНЦІ, ХОРВАТИ, СЕРБИ, БОЛГАРИ – ЦЕ УКРАЇНЦІ У СВОЄМУ «ТРИПІЛЬСЬКОМУ КОЛІ»

етнонім волиняни, і оронім (назва землі) Волинь – «камені прийнятого спотикання» традиційної етимології.

Звідки тільки не пробувано виводити назву Волинь – і від волів, і від волинки, і від скелі, і від пташиного вола (бо горбиста), і від волохів... Виявляється, пошуковий контекст був усе ще недостатньо широким. Тому, як казав Є.С.Жариков, з воронки пошуку й не капало, бо «лише те із глека ллється, що було до глека влите». А ключик на видноті був – та не близько лежав. Там же у словнику М.Фасмера (де і про «волів», і про «воло») читаємо: «Хвалинське море – стара назва Каспійського моря, похідне від серед.-перс. Xvārēzm (парфянського *Xvālēz- – К.Т.) "Хорезм"» [Фасмер, IV, 229], літописні форми –

Рис. 37
Ключик на
видноті був –
та не близько
лежав

тив півкниги 2011 р. У тих же данців є й цікаві аналоги до етноімів тіверців – тув «злодій», тівері «крадіжка».)

Отже, туляпи ~ дуліби, деревляни, кашуби, [кацапи] – це «сатрапові» люди, аналог «таджиків» (букв. «коронних»), на відміну як від персів, так і від «просто скіфських» людей – волинян і полян (звідки підстава для протистояння: поляне «быша обидими деревляны и инъми оконными»). Виходить, весь цей величезний простір Іранведжа по Віслу в ті далекі століття тримався таки у магнітному полі Іранської держави. Попередники слов'ян, «саки заморські» по 180 роках у Персії Ахаменідів вирвалися від Полоза, скориставшись з Олександрових війн, і більше туди не попадали. Далі на них чекала своя історія, – зі скіфчиною, халепою, з одвічним поділом на чорв і чомур – трударів і грабіжників. Хоч вам воно поки що чуже, але, прочитавши ранні нариси академіка В. Абаєва про скіфів і Заратушту, ви багато чого в них упізнаєте – не просто нашого, але й сьогоднішнього.

НАРОДИ, МОВИ, НАСТАНОВИ

Отже, мабуть мав рацію Нестор: «аще и поляне звахуся, но словѣнская рѣчь бѣ». Мовоз-

навці про це здогадувалися, бо відокремили теорію походження слов'янських мов (глосогенез) від походження слов'янських народів (етногенезу). І дійшли висновку про кілька етапів формування «мови праслов'ян». За О. Трубачовим, ранні контакти слов'ян – не з балтами, а з прайтліками над Дунаем [Трубачев 2003].

В. Мартинов виходив з принципово відмінної (і теж не загальновизнаної) настанови на балтійський складник, виділивши «три інгредієнти», тобто «одвічні» складові праслов'янського словника: найдавніший балтійський, новіший італський XII ст. до н. е. і «найновіший» іранський VI ст. до н. е. Концепція приваблива тим, що праслов'янська трактована в ній як єдність різночасових і різномовних «секторів», а також у зв'язку з виявленням тепер іранським вектором назв племен. Десь у XII ст. до н. е. внаслідок вторгнення італіків «була зайнята частина західнобалтійського масиву і почалася її "слов'янізація"» [Мартинов, 57]. «Слов'янізація» у лапках тому, що це насправді італська посунула західнобалтійський словник у бік майбутнього праслов'янського стану. Вчений розгля-

дає біля 40 пар слів з близьким значенням, перше з яких щоразу має відповідник у балтійському прасловнику, а друге – у італійському, як-от: сват ~ гість, горло ~ глотка, перст ~ палець, тесло ~ сокира, кий ~ молот, мuká ~ борщено, гов'ядо ~ бик, ярчук ~ ягня та ін.

Продовженням подій стало долучення у VI ст. до н. е. іранського інгредієнта: він дотепер матеріалізований у мовах усіх слов'ян у вигляді 17 слів з найкраїще аргументованою іранською етимологією [Мартинов, 31-37]. Так словник набув вигляду праслов'янського. Українська успадкувала з тих початкових іранізмів слова бог, див, хвала, синій, муж, ворс/волос, гадати, бачити, заради, топір, ватра, дощ, хорт, яцпр(ка) і діалектне [к] «до».

У преціковому (і, на жаль, не вільном від ідеології) огляді праслов'янських іранізмів О. Трубачов для польських слів *baczyć*, *patrzyć*, *szata*, *trwać*, *dbać*, *gągół*, *żwawy*, *poczwara*, *potwarz*, *potwór*, *kat*, *pan*, *otucha* прийняв етимології від дір. *abi.áxš.aya- «об» + «око», авест. rāθtarī «охоронець», *xšaθtra* «влада», *tbaēš* «дбати», *taurvaya-* «долати опір», *vəgəθtgauna-* «сокіл», *jvaya-* «жвавий», *kāθa-* «відплата (на страшному суді)», *tušni-* «мовчазний», ■

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

скіфс.**pfacvara* «напасть» [Трубачев 1967]. Вчений назвав іх ап'юрно «слов'яно-іранські зв'язки для західнослов'янської» (с. 44). Як же так, скаже читач: ось українські відповідники усіх цих слів – бачити, патрувати, шата, тривати, дбати, рапіг, жвавий, почвара, потвора, кат, пан, [отуха] «надія». Є всі ці слова і в білоруській, – а у словацькій, чеській, верхньолужицькій іх якраз значно менше, ніж у польській. За Х. Шустер-Шевцем, це група центральнослов'янських мов з іншими іранськими впливами, як-то [h] замість [g] (у польській [h] говоркове на південні). І тоді ці іранізми – лексичний слід по всій смузі іранських впливів від української до верхньолужицької... Навіть про саму можливість такого пояснення О. Трубачов не згадав.

Тільки тому, що цих слів немає в російській, ті самі іранізми української та білоруської мов трактовані ним як вторинні перезапозичення «справжніх іранізмів» з польської (!), – аж до звинувачення окремих слів в «обманливо самобутній зовнішності». Дисонанс науки з ідеологією видно у применененні числа білоруських і українських аналогів, що стає схожим на підгонку результатів, бо у статті не згадано сім (!) із 19 принципово важливих відповідників польських іранізмів у білоруській (дбачь, рапогъ, жвавы, пачвара, [патвора]) і українській мові (жвавий, почвара). Помилкова форма «траваць» (с. 58) підміняє правильне трываць, приховуючи його близькість до укр. тривати. Так знято потребу долучити й ці слова з давніми групами -ри/-ли з прасл. *г* до «обманливо самобутніх», спрощено задачу пояснити їх запозичення з польської (нібито *trwać* > «траваць») – і «засвічено» ідеологему. Ось вона: у поляків у V ст. до н. е. були окремі предки, а окремих предків українців і білорусів – не мо-

гло бути; тому їхні іранізми і «обманливо самобутні», тому тільки їх можуть бути позичені з польської у XVI-XVII ст. Генетика каже тепер: ні, окремі предки були і в нас, і в білорусів. Як і в росіян. Про це вже була підозра, бо на початку нашої ери вони були не там, де решта слов'ян, – що видно з долі другої палatalізації в цих мовах (рука/руці, нога/нозі, вухо/у вусі).

Через А.Брюкнера відомо про поважне старочеське слово *tbat* (с. 56) з початковим *tb-*, яке ще близче до основи авестійського *tbaeš*, ніж *dbati*. Ale у ста-роукраїнській така форма основи представлена тричі – тбають, отбасть, нг отбаючи [ССУМ, I, 286; II, 100, 494]. То що це – українські запозичення вже не з польської, а зі старочеської, аби лише не авестизми? Що більше, українська і білоруська зберегли давньоіранський формант *-й-з* **dbya-*, якого взагалі немає на заході (дбайливий, недбайло; нядбайні, дбайліві) [Тищенко 2010, 13].

Іранізми polono-iranica належать до польської фондової лексики [Трубачев 1967, 61] – це так. Ale так само і української, і білоруської. А у такій лексиці масових запозичень не буває. Значить, ці слова питомі. На жаль, О.Трубачов обминув словотвір цих лексем, – а саме він і дає змогу остаточно виломитися з «прокрустова ложа». Якщо від 13 польських іранізмів є ще 127 похідних слів (разом 140), від 12 білоруських – 115 похідних (разом 127), а від 12 українських іранізмів – 182 похідні і кілька топонімів (разом 202), то й проникли вони зі сходу на захід, а не навпаки [Тищенко 2006, 121], і вживані на сході довше. І знов питання рύба: чому цих сотень прадавніх слів нема в російській (крім пари діалектизмів) і за які століття сусідки встигли своє багатство розбудувати? Схоже явище дивує і Т.Вендіну: на до-

слідженому нею матеріалі **російська має від 5 до 9 спільніх словотвірних рис з усіма слов'янськими, крім української, з якою є 2 збіжності** [Вендіна, 124-128]. Не нова ця проблема і для О.Трубачова, який порахував, що з 11 тис. **російських слів всього 72 слова є спільними виключно з українською і білоруською** [Трубачев 1957, 67].

ХТО ТАКІ ВОЛХВИ?

Також іранським, хоча й пізнішим внеском до слов'янського мовлення частини степовиків парфянського часу є слово **волхви**. Як встановлено сучасною іраністикою, перський прікметник *pahlaví* «пехлевійський, середньоперський» утворено від парфянської назви Пар-

ОКРЕМІ ПРЕДКИ БУЛИ І В НАС, І В БІЛОРУСІВ. ЯК І В РОСІЯН. ПРО ЦЕ ВЖЕ БУЛА ПІДОЗРА, БО НА ПОЧАТКУ НАШОЇ ЕРИ ВОНИ БУЛИ НЕ ТАМ, ДЕ РЕШТА СЛОВ'ЯН

фії **Paxhava*, що відповідає давньоперське *Parthava* «Парфія». У мовному середовищі степу парфянське **Paxhava* спершу зазнало метатези (**Paxhava*), а потім з сарматською ламбдою набуло форми **Paxlava* [Гафурів, 91-92]: прікметником від неї і є *пахлаві*. Парні-парфяни дали Ірану династію Аршакидів, які відібрали державність у греків. З парфянською назвою Парфії пов'язані похідні: *пахлава* «солодощі», *бахрома* (з типовим тюркським переходом *в > м*), мабуть і назва «поля *пахлавецького» і етнонім *половців* (<*похл-*>), далі повх «польова миша», назва укр. *балаш* «залізна руда», оз. *Балхаш*; укр. *пітльований* «(хліб) з просіянного борошна», пол. *pytłowany*, чес. *pytlovaný* (від *pytlo* «сито» з **Paxlava*) – при рос. *пеклеванный*, нар. *поклеванный* (хлеб) (**Paxlava*?). Роль парфян в історії формування слов'янських іраніців видно й зі спільногу фікса етнонімів *парфяни* – і *волиняни, поляни, деревляни*.

Від етноніма парфян походить і слово **волхви** (пор. і с. **ВОЛФіне** См, і за 5 км р. **Волба**)

Схема. 38

Етномовні форми	Століття	Основа				Флексія
(Середньоперська	+IV	p	a	h ↗	l ↗	awī)
Ахаменідська перська	-V	P	A	R ↗	θ	ava
Парфянська	-V	*P	A	R	X	ava
Парфянська	-III?	*B	A	R	X	ava
Парфянська	-I?	*V	A	R	X	ava
Сарматська	+I	*V	A	L	X	ava
Слов'янська	+III	V	O	L	X	āva

Рис. 39
Мозаїка
з собору
Sant'Apollinare
Nuovo у
Равенні,
Італія

л Сейму). Незвичність об'єкта полягає в тому, що у своєму розвитку до звукової форми **волхв** парфянська основа **Парх**(ава) мала зазнати трьох різномовних перетворень: 1) перського переходу П > Б > В, як-от в «*Apaestak* > *Abastag* > *Avesta*»; 2) звичайного у *сармато-аланських* говірках переходу Р > Л; 3) переходу А > О, типового для *слов'яномовного* середовища. Без змін залишилося парфянське Х-. Сформована у такий спосіб основа ВОЛХ- отримала прикметниковий словотвірний суфікс -въ [Шанский, 90] (М. Фасмер з етимологією *волхвів* не впорався). Це переконливо пояснює використання слова у перекладі Святого письма: воно, виходить, точно відповідає слову візантійського оригіналу гр. μάγοι «маги» (зороастрійські священники). (Додаткове спостереження – звукова подібність пізнньої парфянської форми *vагхава до топоніма Warszawa – таки ж на побуджній річці скіфського світу.) (Див. схему 38)

Маги (гр. μάγοι) точно були іранцями, бо принесли малень-

кому Месії типові іранські дари: срібло, ладан і мирро, а це символи суспільних верств давньої Персії (князів, жерців, воїнів). Чому саме іранці помітили народження Ісуса? Бо зороастризм давно пророкував прихід Месії, рятівника Ірану. Ім'я очікуваного зороастрійцями спасителя було Саоша. Що більше, Христос народився саме за часів Аршакидів, які панували в Ірані від III ст. до н. е. по III ст. н. е., – і справді, у 1 р. н. е. магів поза Іраном мали сприймати як парфян, а не персів. Такимі вони зображені й на створений по теплому сліду парфян у перші роки VI ст. мозаїці з собору Sant'Apollinare Nuovo у Равенні (рис. 39). Ці аргументи зміцнюють лінгвістичний висновок про волхвів як парфян.

Костянтин і Мефодій у IX ст. вжили у перекладі без пояснень слово *волхви*, яке, отже, було самоочевидним для сучасників: «маги-парфяни». Звідси висновок: значить, у слов'янському мовленні і саме це слово, і поняття засвоєні за часів аршакидів, бо лише до середини III ст. н.е. зороастризм пов'язували з Парфією, а не з Персією. Це не

лише нові й самодостатні аргументи до відтворення історії слова *волхви* [Тищенко 2009, 634–637], але й непрямий доказ початків *слов'янського* мовлення від I–III ст. н.е.

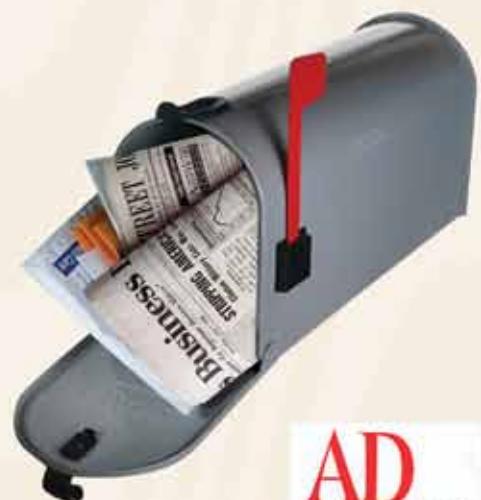
Іранська належність волхвів-магів не вказана ні в оригіналі Святого Письма, ні у перекладах (гр. μάγοι, слов. *волхви*, фр. les rois mages, іт. i re magi), але народна культурна традиція, зокрема в Україні, віддавна усвідомлює їх як іранців. Однак парфянське походження волхвів і забуто – у фольклорі вони перси: «А перські царі принесли дари, Поклон віддали смиренно» (колядка з с. Стецева ІФ Снятин; по-відомив М.Г. Курилюк). окрема тема – волхви літопису: що за язичники, чому повстання? Приховані церковниками корені язичництва у Кийській державі – також парфянські, зороастрійські, що досліджено окремо [Тищенко 2011, 142–184]. У цьому – ключ пояснення для волхвів літопису і для волхвів Святого Письма. Це не схожі слова: це *те саме слово*.

Однак, з очевидністю, усе це вже деталі.

КНИГАРНЯ

Ваша іноземна преса в Книгарні «Є»

AD
ARCHITECTURAL DIGEST

COSMOPOLITAN

DER SPIEGEL

FINANCIAL TIMES

Forbes

Herald Tribune

LE MONDE
diplomatique

м. Київ

вул.
Лисенка, 3

вул.
Спаська, 5

Львів
просп. Свободи, 7

Newsweek

The Economist

THE TIMES

THE WALL STREET JOURNAL

ПІДСУМКИ

Принципові підсумки нашого огляду – такі:

1) за даними генетики, український народ має у своєму складі, окрім автохтонної балканської Y-гаплогрупи I і значної групи R1a, також носіїв груп R1b, N, Q, G, J, E, T;

2) з глобального характеру процесу етногенезу випливає, що час формування українців, як і всіх інших народів світу – десятки тисяч років;

3) в українському словнику є скіфські, балканські, берберські, месопотамські запозичення, частково відсутні в сусідніх мовах;

4) ітеративність українських дієслів, як і спосіб їх утворення мають аналогію в еламській мові;

5) сотні топонімів України походять з еламської та аккадської мов, – як і прізвища тисяч українців;

6) у топонімії України виявлено виразний слід 24-ї сатрапії Персії Ахаменідів, що відповідає даним епіграфіки, антропоніміки і археологічним знахідкам на півдні України;

7) етноніми слов'янських племен сформувалися переважно у скіфському мовному середовищі парфянського часу;

8) з подій VII-VIII ст. в Україні збережено унікальний топонімічний слід втечі габрів, джигаду арабів проти хозарів 710-737 рр. і династичної війни у Халіфаті 750 р.;

9) Y-гаплогрупа формула українців посекторно відповідає вивченим пластам запозичень у словнику й топонімії України, що означає взаємну апробацію цих студій;

10) отже твердження про українців як народ-виняток з короткою історією віком у 500-600 років втратило статус наукового (застаріло).

Так кожна з наук бачить свій аспект проблеми, а синтез бачень наближається розв'язок. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990 (люб'язно удоступнив К.Ю.Рахно).
2. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. – М.-Ленинград, 1958–1995.
3. АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
4. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в "Слове о полку Игореве". – М., 1985.
5. Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. – М., 1983.
6. Вендина Т.И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. – М., 1990.
7. Гафуров А. Имя и история. – М., 1987.
8. Гоголь М. Вій/ Переклав П.Панч. – К., 1989.
9. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1863-1866.
10. ЕУ – Енциклопедія українознавства: В 11 т. – К.-Львів, 1993–2003.
11. ІТУ – Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – К.-Тернопіль, 2010.
12. КМЕ – Кельтская мифология. Энциклопедия. – М., 2002.
13. Крип'якевич И.П. Історія України. – К., 1990.
14. Леонтович М. Хорові твори. – К., 1961.
15. Мартынов В.В. Становление славянского языка по данным славяно-иностраных контактов. – Минск, 1982.
16. Матвеев А.К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов // Этимология 1967. – М., 1969. – С. 192–200.
17. Неверов О.Я. Иранские геммы // Иран в Эрмитаже. Формирование коллекций. Каталог выставки. – СПб, 2004. – С. 14, 30-35 (люб'язно повідомила С.Я.Берзіна).
18. Непокупний А.П. Балтійські родичі слов'ян. – К., 1979.
19. ОЛА – Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1. Животный мир. – М., 1988.
20. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1960.

21. Пламенецькі – Пламенецька О., Пламенецька Є. Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії // Пам'ятки України. – 1999. – № 4 (люб'язно у доступнлив О.Л.Рибалко.)
22. Плетнєва С.А. Хозары. – М., 1976.
23. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.
24. СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
25. СИ – Свод древнейших письменных известий о славянах: В 2 т. – М., 1994-1995.
26. ССУМ – Словник староукраїнської мови: У 2 т. – К., 1977-1978.
27. Страбон. География в семнадцати книгах. – М., 2004.
28. Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988.
29. Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеївої Сарматії. – К., 1991.
30. Тацит П.К. Анналы. Малые произведения. История. – М.. 2003.
31. Тищенко К.М. Давній Схід у словнику і топонімії України// Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу/ За ред. проф. І.П.Бондаренка. – К., 2010.
32. Тищенко К.М. Еlamські дієслівні основи у топонімії України. – К.-Львів, 2011а.
33. Тищенко К.М. Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008.
34. Тищенко К.М. Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти. – К., 2009.
35. Тищенко К.М. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
36. Тищенко К.М. Основи мовознавства. Системний підручник. – К., 2007.
37. Тищенко К.М. Східний світ в українській топонімії (І. Давній Схід. ІІ. Іранський світ) // Східний світ. 2009, №3.
38. Тищенко К.М. Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні. – К., 2011.
39. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.
40. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968 (удоступнлив Л.С.Волошин).
41. Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология. 1965. – М., 1967. – С. 75-85.
42. Трубачев О.Н. Об этимологических словарях славянских языков // Вопросы языкоznания. 1957, №5.
43. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 2003.
44. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964-1973.
45. Чаусидис Н. Митологизация на планината (дијахронски поглед низ македонските и пошироко – низ балканските примери)// Интерпретации. 2008. – С. 171-213 (люб'язно у доступнлив автор дослідження).
46. Членова Н.Л. О времени появления ираноязычного населения в Северном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – М., 1984.
47. Шанский Н.М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. – М., 1971.
48. Широкова Н. С. Культура кельтов и nordическая традиция античности. – СПб, 2000.
49. Blažek V. Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon// Parallels between Celtic and Slavic. – Coleraine, 2006. – PP. 75-84 (люб'язно у доступнлив Г.М.Казакевич).
50. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1971.
51. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: En 4 vols. – Paris., 1968-1980 (удоступнлив П.О.Селігей)
52. Corded Ware culture site of Eulau/DNA analysis
53. <http://dienekes.blogspot.com/2008/11/y-chromosomes-and-mtdna-from-eulau.html>
54. Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. – Bautzen, 1975.
55. Eichler E., Walther A. Ortsnamenbuch der Oberlausitz: In 2 Bde. – Berlin, 1978.
56. Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009 (удоступнлив О.Тебенко).
57. en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup
58. GPC – Geiriadur Prifysgol Cymru. The Dictionary of the Welsh Language: In 4 vols. – Caerdydd, 1967-2002 (люб'язно у доступнлив О. Трубачов, Лондон.)
59. Grillot-Susini F. Elamite language // www: Iranica/Elam.
60. How did R1b come to replace most of the older lineages in Western Europe ? {file: origins_haplogroups_europe. shtml#R1b-conquest}
61. Kausen E. Elamisch. e-text. – 2002-2006.
62. Kiszely I. A földnépei. I. Európa népei. – Budapest, 1979.
63. Quintana E. Glosario omen – <http://www.um.es/ipoa/cuneiforme/elamita>. – 2008.
64. Rosser Z. e.a. Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language// American Journal of Human Genetics, 67 (6) (2000). – PP. 1526-1543.
65. Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavischen Philologie, 33 (1911). – PP. 51-99 (удоступнлив Г.М. Казакевич.)
66. Semino O. et al. The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: a Y-chromosome perspective // Science, 290 (2000). – PP. 1155-1159.
67. SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osat 1-3. – Helsinki, 1992-2000.
68. Stalmaszczyk P., Witczak K.T. Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic// Linguistica Baltica, 4 (1995). – PP. 225-232 (люб'язно у доступнлив Г.М. Казакевич).
69. Starostin G. On the Genetic Affiliation of the Elamite Language/ Starostin George //Mother Tongue VII 2002. e-text.
70. Tinney S., Jones Ph. Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD).